

PLASTIC SOEP EN DE KLAS

INTERVIEW

IN GESPREK MET
ONDERZOEKER
VAN DEN BOS OVER
ONRECHTVAARDIGHEID

IN DE KLAS

PLASTIC SOEP
'BE THE CHANGE
YOU WANT TO SEE'

ACHTERGROND

DOORMODDEREN
POLITIEKE
BESLUITVORMING
EUROPEES
PARLEMENT

CURRICULUM.NU

MENS EN
MAATSCHAPPIJ
ACTUALISATIE
VAN ONDERWIJS-
CURRICULA

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

Ervaar de politiek in Den Haag

gratis

Met de klas naar het parlement?

Schrijf je nu in voor schooljaar 2019/2020.

- Gratis voor alle scholen in Nederland
- Voor alle onderwijsniveaus
- Interactieve onderdelen, zoals het ProDemos Kamerdebat, het DemocratieLAB en de BinnenhofCheck.
- Altijd met een bezoek aan de Tweede Kamer

Voor meer informatie en reserveren:
prodemos.nl/binnenhofvoorscholen

KANSEN

Klimaatprotesten, euroscepticisme, polarisatie, nepnieuws... Het zijn zomaar wat begrippen die het afgelopen schooljaar de revue passeerden. Media koppelen deze begrippen doorgaans aan woorden met een negatieve lading zoals 'onrust', 'onvrede' of 'bedreiging'. Voor het vak

maatschappijleer zie ik bovenal kansen. De kans om met je leerlingen in gesprek te gaan over het klimaat of Europa. De kans om de theorie die in de examenprogramma's staat voor leerlingen te koppelen aan maatschappelijke ontwikkelingen die stof doen opwaaien. De kans om informatievaardigheden toe te passen op actuele vraagstukken die leerlingen daadwerkelijk aanspreken. De kans om te kiezen voor een debat als lesvorm om recente politieke gebeurtenissen, inclusief internationale, in de klas te bespreken. Kortom, allerlei buitenkansen om wederom duidelijk te maken dat het vak maatschappijleer en de zustersvakken

onmisbaar zijn in het onderwijs. Maatschappijleer is niet het enige vak dat zich met eerdergenoemde vraagstukken bezighoudt en docenten maatschappijleer zijn niet de enigen die zich op deze materie richten. Hier ligt voor het vak maatschappijleer en de docenten die het vak verzorgen misschien nog wel een grotere uitdaging. Stilstaan is geen optie. En dat is ook helemaal niet nodig. Dat toont menig artikel in dit nummer aan. Het vak is volop in beweging. Met de laatste toetsweek in zicht (of misschien is die inmiddels achter de rug) wens ik u al vast veel inspiratie toe voor het komende schooljaar!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

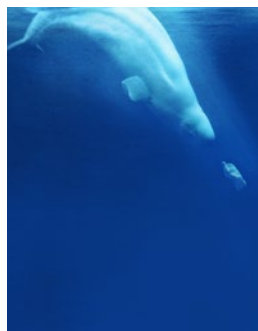
INHOUD

3 REDACTIONEEL	12 INCREMENTALISME	20 MIGRATIE	28 RECENSIES
4 ONDERZOEKER OVER ONRECHTVAARDIGHEID	14 HUWELIJK	22 WOONWAGENKAMP-BEWONERS	30 NVLM
7 COLUMN	16 MULTICULTURELE SAMENLEVING	24 POLITICOLOOG OVER GEOPOLITIEK	31 IN MEMORIAM
8 PLASTIC SOEP	18 CURRICULUM.NU	26 ACTUALITIET IN DE LES	
10 DEMOCRATISCHE VAARDIGHEDEN	19 COLUMN		

04

08

12

14

22

Kees van den Bos
(foto: Universiteit Utrecht)

INTERVIEW MET RECHTVAARDIGHEIDSONDERZOEKER KEES VAN DEN BOS

'DEHUMANISERING VAN DE TEGENSTANDER IS EEN GEVAARLIJKE ONTWIKKELING'

Kees van den Bos is hoogleraar Sociale psychologie en hoogleraar Empirische rechtswetenschap. Onlangs verscheen zijn boek *Waarom mensen radicaliseren* (Prometheus) waarin het begrip onrechtvaardigheid een prominente plek inneemt. *Maatschappij & Politiek* sprak met Van den Bos over extremisten van allerlei pluimage.

IVO PERTIJS

Ik wil weten wat die gasten denken', liet de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid zich eens over geradicaliseerde jongeren ontvallen. Reden voor Kees van den Bos en zijn collega's om dit uit te zoeken. 'We namen kwalitatieve diepte-interviews af onder moslim-extremisten, rechtsextremisten en later ook linksextremisten. Met behulp van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer zetten we tevens een online vragenlijststudie uit. Via leraren namen zo'n vijftienhonderd leerlingen aan dit onderzoek deel. Het was zeer inzichtgevend hoe moslimrespondenten en meer rechtse respondenten tegen bepaalde zaken aankeken', vertelt Van den Bos. De Utrechtse hoogleraar is al jarenlang rechtvaardigheidsonderzoeker. Toch wist hij niet dat onrechtvaardigheid zo krachtig aanwezig is bij radicaliseringsprocessen. Van den Bos: 'Er is een stroming binnen het terrorismeonderzoek die met name wijst op de rol van religie. Ik denk dat extreme vormen van religie of ideologie een aanzuigende werking kunnen hebben op mensen, maar naar mijn mening begint het met een gevoel van onrechtvaardigheid. Als je al onzeker over jezelf bent en je de woede over die onrechtvaardigheid onvoldoende kunt controleren, is het lekker om zwart-wit te gaan denken. Dan gaat het de verkeerde kant op.'

Welke rol ziet u voor de docent maatschappijleer, die soms op een totaal onverwacht moment geconfronteerd wordt met vragen over rechtvaardigheid in actuele kwesties?

'Ik analyseer waarom mensen radicaliseren. Zowel bij moslim- als rechtse en linkse extremisten stuitte ik op die waargenomen onrechtvaardigheid. Rechts-extremisten vinden het vaak onrechtvaardig hoe hun groep achter wordt gesteld ten opzichte van alle nieuwkomers. Zij krijgen onze huizen, onze banen, enzovoorts. Dit noemen we horizontale

groepsdeprivatie. Moslimextremisten kijken niet zozeer naar rechtsextremisten of PVV-stemmers, maar letten vooral op de maatschappelijke autoriteiten. Hierbij is er sprake van verticale groepsdeprivatie. Linksextremisten worden ook gedreven door onrechtvaardigheid, maar dan gaat het veel meer over de overtreding van morele principes, bijvoorbeeld hoe de bio-industrie met dieren omgaat of de overheid met rechten van asielzoekers.

Als we radicalisering goed willen begrijpen, om daar in preventieve zin iets aan te kunnen doen of aan succesvolle deradicalisering te werken, moet je weten wat die mensen drijft. We moeten deze mensen serieus nemen, maar daarbij wel een aantal piketpaaltjes slaan: we voeren op een respectvolle manier een gesprek met elkaar en alles blijft binnen de normen en waarden van onze democratische rechtsstaat. Ik wijs deze mensen op hun rechten, maar ook op hun plichten binnen de democratische rechtsstaat. Dus geweld expliciet afkeuren en tegengaan, maar tegelijkertijd ook aandacht hebben voor de rechten van anderen. Dit kun je als docent ook als

uitgangspunt nemen. Soms zegt een leerling iets wat je echt niet zag aankomen. In dat geval kan de docent aan de scholier vragen wat hem of haar drijft en daarbij aangeven dat iemand dat wel op een respectvolle manier moet brengen. Dat kan lastig zijn. Hiervoor moet je de tijd nemen.'

Moet een docent een les op dat moment stopzetten?

'Ik denk van wel. Ik ben ook docent en geef hoorcolleges aan honderden eerstejaarsstudenten. Soms gebeurt er iets onverwachts en realiseer ik mij dat ik moet improviseren. Dat betekent dat ik een bepaald leerdoel niet ga halen. Dit doel laat ik zitten en haal ik mogelijk op een ander moment in. Als het je overvalt, kun je ook zeggen dat je er later op terugkomt. Of je zegt een week later dat je op de vorige les wilt terugkomen. Een voorbeeld van zo'n gebeurtenis was de aanslag van Gökmen T. in Utrecht. Het leek mij een goed moment om over radicalisering te praten, terwijl dat onderwerp eigenlijk een week of tien later aan bod zou komen. Soms hebben leerlingen of studenten iets gehoord wat je echt niet zag aankomen. Het kan zijn dat je er te weinig van weet en dus op dat moment niet behandelt. In de tussentijd kun je je hierin verdiepen. Dat is ook een goede manier.'

Scholen vragen zich af wanneer er daadwerkelijk sprake van radicalisering is. Waar moeten docenten vooral op letten?

'Dat is lastig. Soms willen mensen dat zaken radicaal veranderen en kan dat goed zijn. Anders zaten we nog steeds met een 48-urige werkweek en waren er geen lessen maatschappijleer geweest. Wat zijn belangrijke kantelmomenten? Een daarvan is wanneer mensen hun eigen morele gelijk *rücksichtslos* plaatsen boven hetgeen we in dit land met elkaar hebben afgesproken. Bijvoorbeeld: dat kan een rechter of officier van justitie wel vinden, maar dat is toch niet zo en daarom sta ik in mijn volledige recht om

Inwoners van Utrecht herdenken de slachtoffers van de extremistische aanslag op een tram in maart 2019 (foto: Hans Muller)

hier wat aan te doen, desnoods op illegale wijze. Dat is een gevaarlijke ontwikkeling. Zeker als dit aan een positieve emotie over geweld wordt gekoppeld.

Als je het leuk vindt dat de persoon of tegenstander waar je zo kwaad over bent, omdat die zo onrechtvaardig handelt, onderuit wordt gehaald, ook fysiek, dan is dat een gevaarlijk moment. Met name als je lak begint te krijgen aan de maatschappelijke autoriteiten. Dat is niet alleen bij moslimextremisten of rechtsextremisten het geval, maar ook bij links. "Als je Thierry dood wil schieten, zeg dan paf" is een gevaarlijk statement. Juist als je gewelddadig gedrag met een positieve emotie gaat omgeven. Dit zien we ook bij rechtsextremisten die op het internet gebruikmaken van memes, grappig bedoelde filmpjes of foto's waarin tegenstanders belachelijk worden gemaakt. Op deze manier ontmenselijk je de tegenstander. Iemand is meer een tegenstander, dan een mens. Dehumanisering van de tegenstander vind ik echt een gevaarlijke ontwikkeling.'

Het lijkt erop dat verschillende soorten extremisten de laatste tijd actiever beginnen te worden. Verbaast u zich hierover?

'Ja en nee. Extremisme is er altijd geweest. Zo waren er in de jaren zeventig de Rote Armee Fraktion en in de jaren tachtig extreemrechtse bewegingen. De verhar-

ding verbaast mij wel. Als er onwelvoeglijke sprekers op de universiteit worden uitgenodigd, dan volgen er soms online-petities om dit tegen te houden. Sprekers zouden te rechts zijn. Dit soort petities hoort niet in een open samenleving thuis. Zorg er maar voor dat je met de kracht van argumenten de statements van de betreffende spreker weerlegt. Zo behoren we in een open samenleving met elkaar om te gaan. Het lijkt erop dat we opgezogen zitten in onze eigen bubbels waarin we in ons eigen morele gelijk denken. Dat is misschien wel kenmerkend voor de door internet gedreven samenleving.'

Versterkt dit het rigide denken waar u in uw boek naar verwijst als het gaat om radicaliseringsprocessen?

'Ik denk het wel. Door de algoritmen die sociale media hanteren krijg je bijvoorbeeld via YouTube steeds weer een filmpje aangereikt dat bij je zoekopdracht past. Hetzelfde geldt voor Facebook waardoor je binnen je eigen bubbel blijft hangen. Aan de andere kant kun je ook vrij snel andere informatie halen. We hoeven er dus niet al te depressief over te doen. De AIVD [Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, red.] constateert dat het identiteitsdenken verhardt. Natuurlijk bepaalt de groep waar je uitkomt met welke bril je naar de wereld kijkt, maar we kunnen ontzettend veel informatie aan. Maak daar gebruik van.'

Welke rol speelt hierbij de zelfcontrole van een persoon die op zijn laptop naar informatie zoekt en die van filmpje naar filmpje gaat?

'Het kan zijn dat je dingen ziet waarvan je denkt dat die niet kloppen. Hierbij kun je emoties krijgen. Het is niet erg om kwaad te zijn en om te vinden dat ergens iets aan moet gebeuren. Zo komen maatschappelijke veranderingen tot stand. Dit moet je in zeker mate weten te beteugelen en te controleren. Als je daartoe gemotiveerd bent kan dat ook. Hiervoor moet je voldoende cognitieve denkkracht hebben ofwel tijd en energie vrijmaken om een en ander te kanaliseren. Mensen kunnen zich ook gaan wentelen in hun eigen gelijk en woede. Wat afstand van jezelf nemen en zaken nuchter bekijken kost inspanning. Daar kun je mensen op aanspreken: zet nu even een stap terug, tel tot tien en denk er nog eens goed over na.'

Ziet u op dit punt een rol voor de docent maatschappijleer weggelegd?

'Op gepaste momenten zou de docent dit wel kunnen doen door met een zekere nuchterheid en rust uit te stralen hoe je een debat voert. Uiteindelijk kan een klaslokaal een soort mini-democratie zijn. Door ervaringsleren komen leerlingen erachter dat sommige klasgenoten over zaken fundamenteel anders denken. Een leerling kan het hier fundamenteel mee oneens zijn, maar moet er alles aan doen dat de ander zijn mening kan geven. Dat is respect in een democratie. Als je dat in een klaslokaal ervaart, dan neem je dit voor de rest van je leven mee.'

Sommige onderwerpen die onverwachts in een les ter sprake komen, kunnen voor enige onzekerheid bij docenten zorgen. Welke tips heeft u voor docenten?

'Het is essentieel dat docenten zich goed voorbereiden en proberen om van tevoren te weten over welke zaken een docent het wil en kan hebben. Zo realiseert een docent zich ook waar hij niet in verzeild wil raken, omdat hij ergens te weinig van weet of dat iets te controversieel is. Bereid je goed voor. Beatrice de Graaf heeft een website gemaakt (TerInfo: <https://ter-info.nl/home>) waar leerkrachten van basisscholen en voortgezet onderwijs feitelijke informatie aangereikt krijgen, bijvoorbeeld hoe je rechtsextremisme moet duiden. De websites van de AIVD en de NCTV [Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en

Veiligheid, red.) zijn ook ontzettend goed. Een docent kan vooraf duidelijk in een klas aangeven welke zaken worden besproken en zich daarop concentreren. Bij sommige onderwerpen kun je wellicht slechts concluderen *let's agree to disagree* en dat wil je niet teveel hebben.'

Op welk moment kan een docent vaststellen dat het écht de verkeerde kant opgaat met een jongere?

'We kunnen redelijk goed inzoomen op mensen die radicaliseren - links, rechts of moslim - en daar meer grip op krijgen. Welk individu geweld gaat plegen of naar IS-gebied afreist, is vaak lastig te voorspellen. Wat een belangrijke rol speelt is de dehumanisering van de tegenstander waar ik het eerder over had. Daarnaast zie je een groep mensen die het idee hadden dat ze het gingen maken in de samenleving, maar hier toch uiteindelijk in gefrustreerd raken, omdat ze bijvoorbeeld geen stageplek krijgen. Soms zijn de verwachtingen zo hoog opgebouwd dat ze alleen maar kunnen tegenvallen. Sowieso spelen verwachtingen een grote rol. Op het moment dat dit soort dingen gebeuren, dan moet je zo'n persoon in de gaten houden. Voor zo'n "losers"-ervaring kan radicaal gedachtegoed erg aantrekkelijk zijn. Binnen radicale groepen zie je relatief hoogopgeleiden, die bijvoorbeeld succesvol op het hbo zijn totdat ze een stageplek zoeken. Mohammed B. is daarvan een voorbeeld.'

U beschrijft twee soorten onzekerheid waarbij de persoonlijke een belangrijke is. Niettemin zal menigeen deze onzekerheid niet uiten.

'Dat is zeker zo, met name in een groep. Als docent kun je iemand wel na afloop individueel aanschieten en proberen dat die persoon wel open tegen je is. Maak het niet te zwaarbeladen. Houd het vooral concreet. Een indicatie is dat mensen heel sterk affectief op zaken reageren. Dit heeft vaak met die persoonlijke onzekerheid te maken. Mensen die niet lekker in hun vel zitten kunnen affectief, emotioneel bijna ontploffen. Vraag op dat moment wat er gebeurde. Bij die rechtvaardigheid hoort dat je op een volwassen wijze wordt bejegend als een gerespecteerde leerling van die klas. Op het moment dat een leerkracht, toch een belangrijke autoriteit, een leerling als jongvolwassene serieus neemt, dan kan dit positieve implicaties hebben.' ♦

STEF

WAT CURRICULUM.NU?

Is uw school ook geen pilotschool? Hangt er bij u op school ook niet eens een poster? Wordt er bij u op school ook niet over Curriculum.nu gesproken? Maakt u zich vooral geen zorgen: uw school is niet de enige. En ach, het gaat alleen maar over een nieuw onderwijscurriculum.

Tja, wat moeten we nou met Curriculum.nu? Het bovenstaande geldt ook voor mij. Deze onderwijsvernieuwing kon bij mij weinig belangstelling vinden, mijn school is er niet bij betrokken en mijn bubbel op Twitter is overwegend negatief. Laat staan dat er voor maatschappijleer direct iets op het spel staat. Toch?

Toch wel. Minister Slob heeft gereageerd op de brief van de NVLM over de aanbeveling van de staatscommissie. En zijn antwoord is curriculum.nu: 'Een eventuele uitbreiding van de omvang van het vak maatschappijleer moet echter nadrukkelijk worden gezien in de bredere context van het curriculum van de bovenbouw. Deze integrale afweging wordt de komende tijd in het kader van Curriculum.nu gemaakt!'

Burgerschap (en daarmee ook maatschappijleer) staat op de politieke agenda. Dat zullen ze zeker terug willen zien in het nieuwe curriculum. We doen dan ook bij twee leergebieden mee: 'Burgerschap' en 'Mens & Maatschappij'. Eerder hield ik al een pleidooi voor meer betrokkenheid bij ons vak buiten het klaslokaal. Laten we er eens op tijd bij zijn en ons verdiepen in de conceptvoorstellen. Deze voorstellen bieden een doorlopende lijn po, vo-onderbouw en doet een aanbeveling voor vo-bovenbouw.

Ga eens kijken. Lees vooral het 64-pagina's tellende document niet, maar klik door naar de 'bouwstenen' en zie daarin de uitwerking in concretere doelen. Ik kan me in de doelen van 'onze' thema's eigenlijk wel vinden. De thema's 'Burgerschap' en 'Mens & Maatschappij' zijn helder omschreven en actueel, waarmee we bij maatschappijleer graag verder aan de slag gaan. Onderwerpen als democratie, mensenrechten, de invloed van de sociale media, globalisering en diversiteit. Het zijn geactualiseerde leerdoelen, die in de lessen maatschappijleer vaak al terugkomen.

Natuurlijk is er een hoop van Curriculum.nu te vinden. Procesmatig verdient het verre van de schoonheidsprijs en ook de gekozen terminologie als 'grote opdrachten' en 'conceptbouwstenen' is soms moeilijk serieus te nemen. Maar kijk je puur naar de inhoud, wetende dat dit verder tot vakken en kerndoelen zal worden uitgewerkt, dan denk ik dat het winst is voor ons leergebied. Het is vervolgens onze taak om er belangrijk, goed en actueel onderwijs van te maken. ♦

STEF VAN DER LINDEN
(*maatschappijleer.net*)

KLIMAAT IN DE KLAS: GASTCOLLEGE DOOR PLASTIC SOUP

'BE THE CHANGE YOU WANT TO SEE'

De rapporten over klimaat en milieu worden steeds alarmerender, en toch handelt de mens nauwelijks, schrijft Paul Luttikhuis in *NRC Handelsblad*.¹ Hoe komt het dat we niet massaal in actie komen en hoort de milieupoging thuis in het klaslokaal?

MARIAN VAN DEN BERGE

Jongeren staan er vaak niet bij stil wat de consequenties zijn als ze afval op straat gooien. Een van de organisaties die de bewustwording op dit terrein wil aanpakken is de Plastic Soup Foundation. Zij wil ervoor zorg dragen dat ook tieners bewuster omgaan met het milieu en op de hoogte zijn van de gevolgen van zwerfafval. Leerlingen van het Goois Lyceum in Bussum woonden een gastles bij en gingen aansluitend de straat op om te zwerfafval in kaart te brengen met behulp van de gratis Amerikaanse app *Litterati*. Vwo-4-leerlingen Felix, Mees, Olav en Luka doen verslag.

COLLEGE PLASTIC SOEP

Maandag 28 januari verzorgde Petra Olgers van de Plastic Soup Foundation een presentatie over zwerfafval. Zij kwam over dit onderwerp vertellen, omdat het een grote maatschappelijke kwestie is. Aan het begin van het uur liet ze een deel van de documentaire *A Plastic Ocean zien*. Hierin werd duidelijk wat voor een impact plastic op het milieu heeft. Zo zag je duidelijk wat het afval deed met de dieren die leven in de gebieden die vervuild raken. Ook werd duidelijk wat voor invloed dat op ons dagelijks leven heeft. We vergiftigen ons zelf als we zo blijven door gaan. Na de documentaire, vertelde Petra Olgers over de gevolgen van de plastic soep en over wat wij kunnen doen om plastic soep te voorkomen. Ze vertelde ook waar plastic soep voornamelijk uit bestond. De meeste van de dingen op die lijst gebruiken kinderen van onze leeftijd dagelijks. Hier ligt ook direct de oplossing. Als iedereen die dingen minder zou gebruiken dan zou er veel minder plastic soep ontstaan. Aan het eind van de presentatie hebben wij nog wat vragen gesteld.

INDRUK

De presentatie van Petra Olgers was erg interessant. De film die ons werd getoond, maakte het probleem inzichtelijk. Veel mensen denken dat plastic soep een soort drijvend eiland van plastic is, maar dit is niet zo. In de film werd dit goed duidelijk gemaakt en uitgelegd hoe dit het probleem nog groter maakt. Tijdens de presentatie

zelf werd getoond hoe ook jongeren van onze leeftijd een impact op de plastic soep hebben. Zo is een groot deel van het plastic in de plastic soep afkomstig van producten die jongens en meisjes gebruiken. De video die ze liet zien, maakte veel indruk op ons waardoor we gemotiveerd werden om zwerfafval op te ruimen.

TRASHHUNTEN

De vrijdag na de gastles zijn we met de klas gaan *trashhunen*. We moesten met de klas voor de ingang van de school verzamelen en daar werden we opgedeeld in tweetallen. Per tweetal kregen we allemaal een eigen paar werkhandschoenen en een vuilniszak. Ook kreeg elk tweetal een eigen straat toegewezen, zodat we zo efficiënt mogelijk het afval konden opruimen. Door al het zwerfafval had iedereen aan het einde zijn vuilniszak goed gevuld en zette elk tweetal de zak op een weegschaal. In totaal is er 76 kilo opgeruimd. Het verbaasde ons hoe veel afval er op straat lag. We zijn er tijdens het opruimen achter gekomen dat er in Bussum nog verrassend veel rommel ligt; meer dan we hadden verwacht. Vooral rond supermarkten zoals de Vomar en de Albert Heijn ligt veel afval. Hier liggen dan vooral verpakkingen van bijvoorbeeld snoep of broodjes, maar ook veel flesjes en blikjes. Wat wel opvalt is dat er bijna nergens petflessen zijn te vinden. Dit wijst erop dat het statiegeldsysteem goed werkt. Na het verzamelen van het afval zijn de zakken gewogen, en hebben we nog een werkblad ingevuld over welke soorten afval we het meest hebben gevonden.

Leerlingen voegen de daad bij het woord (foto: Marian van den Berge)

Door dit werkblad zagen wij ook de logische verbanden tussen wat je omgeving doet en laat, en het afval op straat; er lagen vooral voedselverpakkingen op de grond. Dit alles heeft ons doen realiseren dat we een stuk beter moeten opletten waar we ons afval laten, want als we niet goed opletten blijft het daar zo nog tien jaar op de grond liggen.

INTERESSE IN EEN GASTLES?

Voor het voortgezet onderwijs heeft de Plastic Soup Foundation gastlessen ontwikkeld over de gevaren, uitdagingen en mogelijke oplossingen van plastic soep.

Voor middelbare scholen is er ook een *Trashhunt* beschikbaar waar u zelfstandig mee aan de slag kunt als aanvulling op de les. Met behulp van de app *Litterati*, kunnen leerlingen op hun mobiel het gevonden zwerfafval in kaart brengen. Als u meer wilt weten, kunt u op de website van de Plastic Soup Foundation een contactformulier invullen.²

'GEEN WOORDEN MAAR DADEN'

Er zijn ook mensen die hun groene hart achterna gaan. *M&P* ging in gesprek met een drietal gedreven milieubeschermers over hun drijfveren om zich actief voor het klimaat in te zetten en over de rol die jongeren en docenten kunnen spelen. Op de website van *Maatschappij & Politiek* vindt u de interviews met Linda Vosjan, communicatiemanager bij Climate Cleanup, en Max Watimena, bestuurslid van Happy Green Islands (voorheen Green Moluccas). Hieronder vindt u het gesprek met Petra Olgers. Zij geeft gastlessen voor de Plastic Soup Foundation.

Wat is uw rol/functie in relatie tot het verkrijgen van een schonere wereld?

'Ik combineer mijn kwaliteiten als freelance projectmanager, organisator en communicatieadviseur met mijn idealen voor een wereld die meer in balans is. Daar horen ook de gastlessen bij. Ik laveer daarbij tussen het me op vrijwillige basis inzetten voor een betere wereld, in bijvoorbeeld het repaircafé en bij de denktank, en betaalde opdrachten, zoals het gastdocentschap en duurzaamheidsprojecten.'

Wat/wie heeft u geïnspireerd, ertoe aangezet, om uw idealen op dit gebied na te jagen?

'Klein en groot. Op de eerste plaats mijn kinderen en hun toekomstdromen. Daarnaast een sterk innerlijk gevoel dat ik als kind al had dat er iets niet klopte in de wereld. De manier van leven van inheemse volkeren fascineerde mij erg. Tot slot wereldleiders als Nelson Mandela of Mahatma Gandhi. Vastberaden en overtuigd zonder ophef. De uitspraak van Gandhi "Be the change you want to see in the world" vormt nu de basis van mijn handelen.'

Wat wilt u jongeren meegeven?

'Inhoudelijke bewustwording van de invloed en impact op het milieu van de dingen die je *random* doet. Jongeren realiseren zich niet dat ze een schakel in een systeem zijn. Als het systeem niet klopt kan een schakeltje van invloed zijn op het hele systeem. Denk nooit dat je iets niet kunt veranderen, dat *jij* geen verschil kunt maken. Ieder individu kan dat: geloof in je eigen kunnen. Dat integreer ik in de gastlessen, want het zijn natuurlijk praktische lessen waarin bewustwording centraal staat en er een beperkt deel aan handelingsperspectief gewijd is. Denken en doen.'

Wat wilt u docenten vertellen?

'Dat de grote milieuoopgave die we in de wereld hebben in het lokaal thuishoort. Lessen moeten ruimte houden voor reflectie op het echte leven buiten school. Onderwerpen als het eten van vlees, het gebruik van pesticiden en de gevolgen van waterbeheer voor weidevogels, de oorzaken van klimaatverandering, de gevolgen voor bio-diversiteit en de mens, de transitie naar een circulaire economie zijn dagelijks nieuws. Elk vak zou zichzelf ten doel moeten stellen daarop aan te sluiten. Zelfstandig leren denken en reflecteren naar het eigen handelen is een onmisbare kwaliteit die jongeren moeten leren om ook in de toekomst de juiste keuzen te kunnen maken.' ♦

MILIEUEDUCATIE

Overall ter wereld worden initiatieven opgezet om vervuiling tegen te gaan. Jongeren spelen hierin een belangrijke rol. Neem als voorbeeld Ludovic Grosjean van Rotaract Melbourne met zijn *Ocean CleanX*. Een initiatief om met satellietbeelden en sociale media de vervuiling in kaart te brengen.

Als school kunnen we het goede voorbeeld geven en met leerlingen in gesprek gaan over het klimaat en de rol die je als individu kunt spelen. Vindt u dat hier een rol is weggelegd voor de docent maatschappijleer? Laat het ons weten en mail naar m&p@prodemos.nl.

Noten

1. www.nrc.nl/nieuws/2019/05/10/we-zijn-bang-en-toch-doen-we-niets-a3959878
2. www.plasticsoupfoundation.org/organisatie/contact

Op de *M&P*-website vindt u een uitgebreide versie van het artikel, inclusief de drie interviews en leessuggesties van de auteur.

'HET LAAT JE TOCH EEN BEETJE ANDERS DENKEN'

Bij het kiezen voor een onderwerp voor ons afstudeeronderzoek voor de opleiding tot eerstegraadsdocent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, wilden we graag een thema kiezen dat dichtbij ons staat en aansluit bij de redenen waarom wij het onderwijs in gaan.

FROUKE DE WIJS, NIEK MANDERS & ROBERT VAN ROSSUM

Als docenten maatschappijleer willen wij bijdragen aan de vorming van democratische burgers, die democratisch handelen. De ontwikkeling van leerlingen tot kritische burgers die hun steentje kunnen bijdragen aan de maatschappij is onze motivatie waarom wij voor dit mooie vak hebben gekozen. Binnen het maatschappelijk debat dat aan de invoering van het burgerschapsonderwijs in 2005 is voorafgegaan is veel gezegd over hoe het onderwijs de vorming tot burgerschap wil oppakken. Andere vakken dragen ook bij aan burgerschapseducatie, maar maatschappijleer heeft wel een exclusieve functie hierin.

PARTICIPATIE

Burgerschapsvorming streeft naar actief participerende burgers. Een manier om leerlingen te activeren is door maatschappelijke en politieke problemen op persoonlijk niveau te bespreken, dus dit wilden wij gaan doen.

In onze lessenreeks oefenen wij het democratisch handelen met de leerlingen op een persoonlijk niveau. Door middel van stellingen en praktijkvoorbeelden maken wij een situatie concreet en nodigen wij leerlingen uit om het democratisch handelen te oefenen in de aanpak van het dilemma en/of de casus.

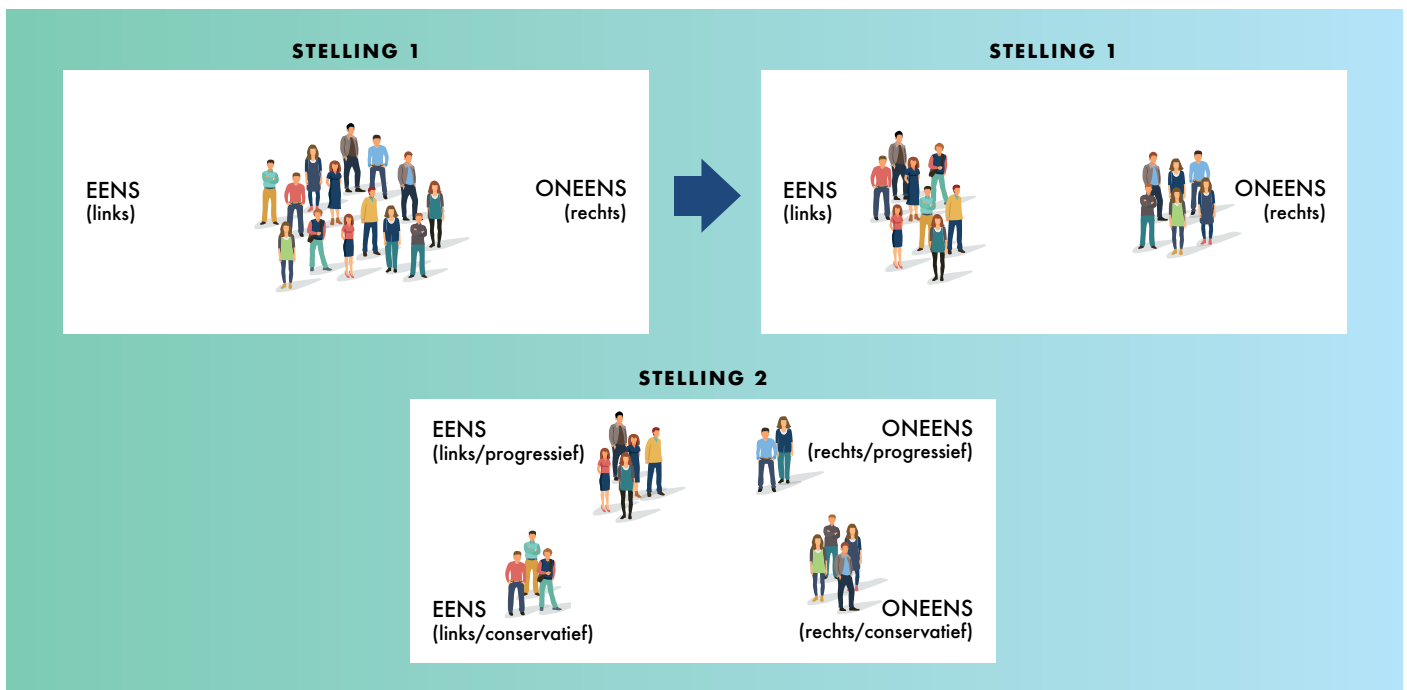
De vaardigheden waar we ons op hebben gericht zijn *mening vormen, standpunt innemen en dit kunnen verwoorden, luisteren en dialoog voeren*.

GROEPSVORMING

In de eerste les gaat het om de vorming van een groep op basis van keuzen die leerlingen maken ten aanzien van twee stellingen. De leerdoelen *standpunt vormen en naar een ander luisteren* en hierna *nieuwe keuzen maken*, komen in deze eerste les aan bod.

We merkten dat leerlingen het spannend vonden om hun keuze in de groep te verantwoorden. Voorwaarde is dan ook een veilig klimaat en een actieve docent die doorvraagt en de leerlingen stimuleert tot het onderbouwen van hun mening en ondersteunt te luisteren naar elkaar.

Figuur 1: Voorbeeld groepsvorming

STANDPUNTEN

De tweede les stond in het teken van het vormen en uiten van een standpunt over een maatschappelijk vraagstuk. We kozen voor het onderwerp *vleestaks*, waarbij leerlingen op een gestructureerde manier in een aantal stappen een mening vormen over de invoering van een eventuele vleestaks. De leerlingen lezen een artikel over de voorstanders van een vleestaks en daarna een artikel dat de standpunten van tegenstanders van een vleestaks naar voren brengt. Vervolgens werd gevraagd zelf een standpunt in te nemen en hun standpunt naar voren te brengen. Doordat zij hun mening aan hun groepsgenoten vertellen en de argumenten van de artikelen gebruiken, mochten leerlingen hun standpunt aanpassen op basis van nieuwe input die zij kregen. Dit maakt leerlingen duidelijk dat een mening niet statisch is, maar kan veranderen en dat het hiervoor belangrijk is om naar het standpunt van anderen te luisteren. Achteraf hoorden we van de leerlingen dat ze toch graag hun gelijk wilde halen bij het uitwisselen van argumenten, maar dat de structurele aanpak hen wel uitnodigde zorgvuldiger naar de andere argumenten te kijken.

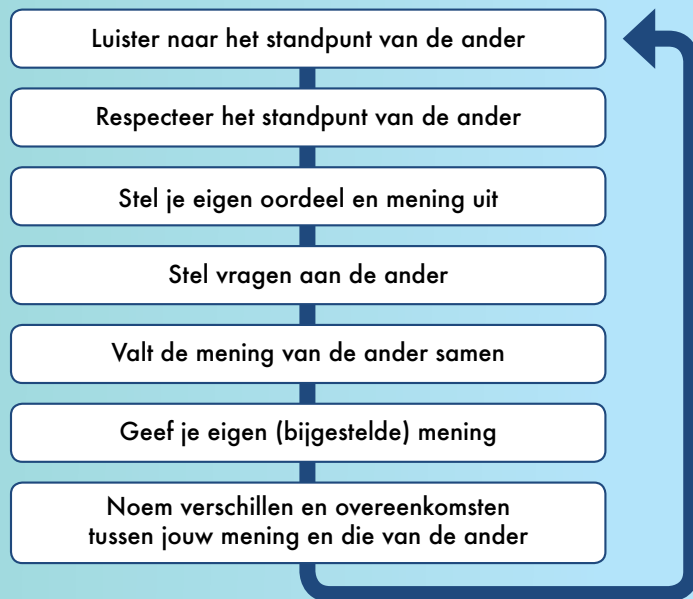
DIALOOG

Tijdens de derde les gingen we aan de slag met het voeren van een dialoog. Om ervoor te zorgen dat leerlingen op een gestructureerde manier een dialoog kunnen voeren, leren we hen een stappenplan aan. Zo leren ze bijvoorbeeld dat ze eerst de mening van de ander moeten samenvatten, voordat ze hun eigen mening geven. De werkvorm bestond uit het oefenen in tweetallen met dit stappenplan. We merkten dat de leerlingen vaak dezelfde mening hadden en het niet gemakkelijk vonden om het andere standpunt te moeten verdedigen.

De laatste les van de lessenreeks diende als afsluiting van het oefenen met het voeren van een dialoog. De leerlingen mochten in een rollenspel alles doen wat gebeurd in een slechte dialoog. Door elkaar heen praten en niet luisteren of ingaan op de argumenten van de ander. We hebben gemerkt dat niet alle groepjes even enthousiast met deze opdracht aan de slag gingen. Niet alle leerlingen vonden onze situaties aansprekend genoeg om in de discussie te participeren. Wel werd zichtbaar dat het lastig was om de geleerde structuur los te laten. De leerlingen lieten elkaar toch uitpraten en gingen in op wat de andere partij voor argumenten aandroeg.

ONBEWUST PROCES

Twee weken na de lessenreeks hebben we met een klein groepje leerlingen uit de klassen een gesprek gevoerd naar aanleiding van

Figuur 2: Format voor het voeren van een dialoog

de lessen democratische vaardigheden. De meeste leerlingen gaven aan dat de lessenreeks op een bepaalde manier invloed heeft gehad op hoe zij hun mening vormen en naar de ander luisteren. Het gaat voornamelijk om een onbewust proces. Wanneer er in thuissituaties werd gediscussieerd kwam de lessenreeks weer terug en keken de meeste leerlingen naar wat ze hadden geleerd en wilden ze argumenten horen waarom het ene en waarom het andere standpunt werd ingenomen. Het verplaatsen in het standpunt van de ander en kennisnemen van de beweegredenen van diegene die een andere mening heeft was onze opzet. Een leerling verwoorde zijn bevindingen over de lessenreeks als volgt: 'het laat je toch een beetje anders denken'. Dit vonden we zo'n mooie conclusie dat we ons onderzoek zo hebben genoemd.

Met deze vier lessen hebben we toch leerlingen vaardigheden aangeleerd die hen aan het nadenken zetten en stimuleren om na te denken over een in te nemen standpunt, maar ook over het standpunt van de ander. ◆

Frouke de Wijs, Niek Manders en Robert van Rossum studeerden onlangs af aan de Radboud Docentenacademie in Nijmegen. Zij deden dit onderzoek in het kader van hun Educatieve Masterprogramma Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen.

Het onderzoek is te vinden op: <https://nvlm.nl/wp-content/uploads/2019/03/RU-Nijmegen-Tentamen-Ontwerp-en-Onderzoek-Frouke-de-Wijs-Niek-Manders-Robert-van-Rossum.pdf>

INCREMENTALISTISCH KARAKTER VAN POLITIEKE BESLUITVORMING IN DEMOCRATIEËN

DOOR- MODDEREN

Het lijkt vanzelf te spreken dat grote maatschappelijke problemen bij de wortel moeten worden aangepakt. Met radicale maatregelen dus (radicaal is afgeleid van radix = wortel).

Is het dan een teleurstellende vaststelling dat democratieën, zoals de Nederlandse, niet of nauwelijks in staat blijken tot radicale maatregelen en drastische koerswijzigingen?

HANS VAN DER HEIJDE

Waardoor zijn moderne democratieën daar niet toe in staat? Het antwoord op die vraag kan worden gevonden in twee, onderling samenhangende kenmerken ervan: dat ze een rechtsstaat zijn en dat ze een pluralistisch karakter hebben. In een rechtstaat hebben burgers gewaarborgde vrijheidsrechten. Dat houdt zekere beperkingen in voor de staat, die een barrière kunnen vormen voor het nemen van radicale maatregelen. De vrijheidsrechten garanderen ook dat burgers zich vrijelijk politiek kunnen organiseren; wat ze ook doen, denk aan het Nederlandse politieke landschap met zijn vele partijen. Dat maakt coalities noodzakelijk om te kunnen regeren, dat weer als consequentie heeft dat politieke besluitvorming alleen op basis van compromissen mogelijk is, bereikt via een lange weg van onderhandelingen. Dat zal vrijwel nooit radicale besluiten opleveren.

INCREMENTALISME

Politieke besluitvorming in moderne democratieën is mede daardoor in het algemeen incrementalistisch van karakter. Incrementalisme wil in dit verband zeggen: politiek van kleine stapjes. De Amerikaanse politicoloog Charles Lindblom (1917-2018) bedacht er in 1959 een mooi begrip voor: *the science of muddling*

through (de wetenschap van het door-modderen). Politieke besluitvorming in moderne democratieën was volgens Lindblom goed vergelijkbaar met door de modder waden, wat grote stappen nemen uitsluit. Hij zag dat niet als bezwaar van democratische staatsstelsels, integendeel. Het ging er hem juist om dat men zich dat goed moest realiseren en tot het inzicht kwam dat grootschalig beleid, gericht op de lange termijn, veel te riskant was.

Naar haar aard kan incrementalistische politiek grote problemen niet, of in elk geval niet snel, geheel oplossen. Dat nadeel heeft echter ook een voordeel. Je hoopt natuurlijk dat de kleine stapjes die je neemt wel tot oplossingen bijdragen. Blijkt de richting van een stapje echter onverwachte, ongewenste effecten te hebben, dan kun je makkelijk weer terug om daarna een andere richting te proberen. Gaat dat goed? Dan doe je een volgend stapje, waar je misschien ook van terug moet komen. Waarna ... enzovoorts. Daar komt bij dat wat je, toen je begon, nog als ooit te bereiken gewenste situatie zag, in de tijd kan veranderen. Dat vergt een koerswijziging en daar leent een incrementalistische aanpak zich goed voor. Zou je echter een grote radicale stap hebben gezet en die blijkt ongewenste effecten te hebben, terwijl het beoogde effect uitblijft, of ondergesneeuwd is geraakt onder ongewenste effecten, dan ben je een stuk slechter af.

ONZEKERHEID

Maatschappelijke kwesties zijn altijd erg complex. Zo complex dat het moeilijk is om te bepalen met welke maatregelen ze het beste kunnen worden opgelost. Er is echter nog een ander probleem. Oplossingen van maatschappelijke problemen worden afgeleid van beelden van een gewenste, toekomstige situatie. Tussen het nu en die toekomst kunnen zich echter allerlei onvoorziene gebeurtenissen voordoen die van invloed zijn op de kwestie en ook op de uitkomst van maatregelen, genomen om tot oplossing te komen. Inclusief onvoorziene effecten van die maatregelen zelf, want elke maatregel heeft zulke effecten. Het is daarom goed om te beseffen dat radicale maatregelen onvoorziene, radicale effecten kunnen hebben en inderdaad meestal hebben.

Politieke besluitvorming heeft met allerlei onzekerheden te maken: onzekerheden over de toekomst in het algemeen en over onvoorziene effecten van genomen besluiten in het bijzonder. Die onzekerheid verplicht tot voorzichtigheid en dat is wat incrementalistische politiek is: voorzichtig. Om nog eens dat doormodderen als beeld te gebruiken: wie door modder waadt kan niet zien waar hij zijn voeten neerzet. Die onzekerheid maakt hem terecht voorzichtig: wie voetje voor voetje gaat loopt minder risico in een onzichtbare, diepe kuil weg te glijden.

De Grote Sprong Voorwaarts was toch minder voorwaarts dan de bedoeling was. Foto: Chinese ambtenaren vertrekken naar het platteland om daar te gaan werken (bron: Wikimedia Commons)

VOORWAARTS?

Autoritaire staten kunnen wel radicale maatregelen nemen, omdat hun leiders geen compromissen hoeven te sluiten en omdat hun onderdanen geen vrijheidsrechten hebben en zich dus ook niet tegen die maatregelen kunnen verzetten.

Zo kondigde de Chinese Communistische Partij bij monde van toenmalig leider Mao ze Dong in 1958 een vijfjarenplan af onder de veelbelovende naam *De Grote Sprong Voorwaarts*. Dat plan voorzag in een radicale collectivisering van de agrarische sector - alle boeren moesten deel gaan uitmaken van streng geleide landbouwcommunes - en een razend-snelle industrialisering, die de staalproductie binnen vijf jaar moest verdubbelen. Al snel bleken onvoorziene effecten catastrofale gevolgen te hebben. Boeren die hun zelfstandigheid gingen verliezen en hun voorraden en vee moesten overdragen, aten die voorraden liever op en slachtten hun vee. Werken onder dwang, geleid door activisten met weinig agrarische kennis, ondermijnde

hun arbeidsethos, zodat de communes bij lange na de productienormen niet haalden. Om toch aan de productienorm te voldoen werd ook zaaigoed toegevoegd, zodat er niets te zaaien viel in het eerstvolgende jaar.

Om zo snel mogelijk te kunnen industrialiseren, werden kwaliteits- en veiligheidsnormen genegeerd, zodat wat geproduceerd werd amper bruikbaar was en talloze ongelukken gebeurden. Dorpen die hun eigen kleine smeltoventjes moesten bouwen en bedreigd werden met strafmaatregelen als ze productienormen niet haalden, smolten alle ijzeren gebruiksvoorwerpen van het dorp om tot ruw staal.

Na drie jaar planuitvoering leed China hongersnood, was op het platteland nauwelijks nog een kookpan of een spade te vinden en was het industrialisatieniveau gedaald in plaats van gestegen. In 1961 werd van het vijfjarenplan afgestapt.

ONVOORZIEN

Incrementalistische politiek spreekt natuurlijk niet erg tot de verbeelding. Liever

schilderen veranderingsgezinde, politieke bewegingen prachtige vergezichten en beloven ze ingrijpende, radicale maatregelen om ons te verlossen van onze maatschappelijke problemen. Bij een deel van de kiezers appelleert dat aan romantische verlangens naar groots en meeslepend leven en aan de wens de gezapige boel eens flink door elkaar te schudden.

Begrijpelijk, maar wie zulke vergezichten schildert negeert of ontkent ten eerste dat de weg naar de toekomst met onzekerheden is geplaveid en ten tweede dat zijn radicale maatregelen altijd ook onvoorziene effecten hebben. Bijna honderd jaar geleden schreef de Amerikaanse journalist H.L. Mencken al: 'Voor elk complex probleem bestaat een oplossing die helder is en simpel. En fout'. ♦

Hans van der Heijde is docent aan de lerarenopleiding (maatschappijleer en geschiedenis) van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en oud-hoofredacteur van M&P.

EEN ONVERWACHTE LES OVER HET HUWELIJK: TRADITIES EN CULTURELE VERSCHILLEN

TROUWEN, TERUG VAN WEGGEWEEST?

Een les kan vaak anders verlopen dan de docent vooraf in gedachte had. Het kan verrassend zijn om van de vooraf geplaveide paden af te wijken. Rianne Brink deelt haar ervaring over een les over het huwelijk.

RIANNE BRINK

Zo aan het einde van het schooljaar staat het thema Relaties op het programma. Voor veel docenten om mij heen een moetje, want spreekt dit thema, en met name het onderwerp trouwen, leerlingen nog aan? Uit onderzoek blijkt dat trouwen onder twintigers en dertigers steeds minder populair is. Hoe zit dat met de generatie daarna? Ook ik, als ongehuwde dertiger, zag enigszins tegen het onderwerp op. Hoe zorgde ik ervoor dat dit onderwerp, na de veelomvattende thema's Politiek, Media en Criminaliteit, de leerlingen voldoende zou prikkelen? Mijn angst bleek ongegrond. Wat volgde was een les met een indrukwekkend klassengesprek, prachtige posters en een docent die haar mening drastisch moest bijstellen.

NETJES VOORBEREID

Ik houd als docent graag de touwtjes in handen. In de klas uit dit zich meestal in tot in de puntjes voorbereide lessen. Hoewel ik daar zeker de vruchten van pluk, biedt het soms ook weinig ruimte voor onverwachte interactie. Een punt van verbetering, neem ik me telkens voor. Toch staat er die dag, geheel in stijl, een goed voorbereide PowerPoint klaar. Het zit in de aard van het beestje, laten we maar zeggen. De avond daarvoor had ik gezocht naar cijfers, diagrammen en ander actueel bronmateriaal. Ik zou de les starten met een videofragment van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) waarin de toenemende individualisering wordt gekoppeld aan het afnemend aantal huwelijken. Zo ver komt het niet. Mijn openingsslide, met foto's van huwelijken in verschillende landen, zorgt meteen voor zoveel emotie, dat ik mijn videofragment nog even uitstel. Verbaasd kijk ik de klas rond. Bijna dertig leerlingen buitelen over elkaar heen om iets over huwelijken in hun omgeving te mogen vertellen. Ik zie dat een klassengesprek op dit moment niet zal werken en draag de leerlingen op hun ideeën eerst op papier te zetten.

ONVERWACHTE GEBEURTENISSEN

Als vanzelf vormen zich kleine groepen leerlingen met dezelfde culturele achtergrond of ideeën over het huwelijk. Het A3-papier dat ik toevallig nog in de lade van mijn bureau heb liggen, wordt weggegrist, pennen en potloden gaan

van hand tot hand. Overal wordt opgewonden overlegd en taken worden verdeeld. De een schrijft de tradities binnen het huwelijk op, de ander slaat aan het tekenen. Een groepje achterin zet een lied in dat blijkbaar regelmatig op huwelijken wordt gezongen, telefoons gaan de klas rond met foto's van

LESSUGGESTIE

Laat de leerlingen posters maken waarop ze hun ideeën over het huwelijk kwijt kunnen, positief dan wel negatief. Hebben ze bruiloften meegemaakt? Zo ja, hoe verliepen die dan? Wat zijn de tradities binnen huwelijken in hun cultuur? Laat de leerlingen, indien mogelijk, attributen meenemen die bij het huwelijk passen. Dit kan een oude trouwjurk zijn, maar ook een gerecht dat vaak op bruiloften wordt gegeten. Door de posters en attributen in de klas te presenteren, kunnen leerlingen er in groepjes langslopen en per poster hun vragen op papier zetten. Dit kan goed werken als evaluatie van de les. Laat de leerlingen vervolgens tijdens het klassengesprek vanuit hun eigen ervaringen met elkaar praten. Hierbij is het niet de bedoeling dat de leerlingen elkaar van hun gelijk overtuigen, maar dat een open dialoog ontstaat waarin leerlingen kennis kunnen maken met de ideeën van anderen.

Foto: Nihan Güzel Daştan / Pixabay

de leerlingen deze aan de muur. Meteen klinkt er gelach. Leerlingen verdringen zich rond de posters en roepen door elkaar. Iedereen heeft veel vragen: 'Waarom krijg je als vrouw in Syrië zoveel cadeaus als je trouwt?' en 'Waarom mogen niet alle gasten blijven eten bij een huwelijk?'.

KLASSENGESPREK

Ik gebaar dat de leerlingen weer op hun plek moeten gaan zitten. Nu ze allemaal hun ideeën op papier hebben gezet, is het tijd voor een klassengesprek. Ik roep de groepjes één voor één naar voren om hun poster toe te lichten en hun ervaringen met de klas te delen. De rest krijgt de mogelijkheid om vragen te stellen. Met blosjes op de wangen worden tradities geduldig uitgelegd en vragen routineus beantwoord. Verbaasd, maar ook enigszins geëmotioneerd, kijk ik naar het enthousiasme en de passie die de leerlingen laten zien. Een jongen vertelt dat het in zijn cultuur gebruikelijk is om een kist met mooie spullen bij de bruid af te leveren. Een meisje zegt dat het in haar familie een traditie is dat ouders de bruidsjurk voor hun dochter betalen. Het groepje dat tegen het huwelijk is roept, aan de hand van een aantal sterke argumenten, op nog eens goed over het huwelijk na te denken. Onvermijdelijk eindigt het klassengesprek met de vraag naar mijn wensen voor het huwelijk. Ik antwoord dat ik samenwoon en daarmee op dit moment erg gelukkig ben. De klas reageert met een goedkeurend geknik, maar ook een afkeurend gemompel. Ik loop als ongehuwde vrouw duidelijk veel presentjes mis.

REFLECTIE

Nadat de bel is gegaan en iedereen het lokaal heeft verlaten, blijft een jongen voor het bord drementelen. 'Mevrouw?', vraagt hij voorzichtig, 'kan ik even met u praten? Het gaat over het onderwerp dat we net hebben besproken'. We gaan zitten en hij begint aarzelend zijn verhaal. Hij wordt volgende maand achttien en zijn vader heeft al een geschikte huwelijkskandidaat voor hem op het oog. Het gaat om een verre achternicht, hij kent haar niet. De gesprekken tussen beide ouders zijn in volle gang. Hij is bang, vertelt hij me. Hij wil nog niet trouwen, en al helemaal niet met haar. Bovendien, heeft hij hier op school een meisje leren kennen op wie hij ontzettend verliefd is geworden. Hoe moet hij zijn vader dit vertellen? Ik luister, mijn gedachten draaien overuren. Hoe reageer ik hierop? Wat kan ik voor hem doen? Ergens heb ik het gevoel dat ik tekortschiet. Heeft hij iets aan mijn meelevende woorden, voorzichtige suggesties en luisterend oor? Als de bel het einde van de pauze inluidt, staat hij op en geeft me een hand. 'Bedankt mevrouw, voor het luisteren.' Bij de deur draait hij zich nog een keer om: 'Het was een leuke les, morgen weer zoiets?'. En dan beseft ik dat het ook heel waardevol kan zijn om als docent een keer je voorbereiding los te laten, de leerlingen de inhoud van je les te laten bepalen en slechts als toeschouwer te fungeren. Een luisterend oor is soms voldoende om een les tot leven te laten komen. En dat trouwen? Sinds deze les staat dat onderwerp definitief in mijn lesprogramma. ♦

de huwelijken van familieleden. Er heeft zich achter in de klas een groepje gevormd dat tegen het huwelijk is. Ook daar wordt fanatiek getekend. Ik kijk glimlachend toe; even geen zin om orde in deze chaos te scheppen. Langzamerhand ontstaat er een bonte verzameling van posters. Op mijn verzoek hangen

Rianne Brink is als auteur/redacteur verbonden aan Uitgeverij Essener. Daarvoor was zij docent maatschappijleer, maatschappijkunde, maatschappijwetenschappen en Nederlands.

DE MULTICULTURELE SAMENLEVING IN BEELD

Welk beeld van etnische minderheden presenteren de media? Dat journalisten met hun selectie van nieuws niet zelden voor een negatieve beeldvorming zorgen, wordt geïllustreerd aan de hand van de minderhedenproblematiek. Een thema dat op dit moment volop in de actualiteit staat en een gewild item is in menige journaaluitzending, nieuwsrubriek en talk-show.

Andra Leurdijk

Gebrek aan belangstelling voor etnische minderheden kun je de media niet verwijten. Marokkaanse jeugdbendes die de stad onveilig maken, islamitische meisjes die van hun ouders niet naar school mogen en de problemen van zwarte scholen, krijgen stuk voor stuk veel aandacht. Aandacht is echter niet per definitie positief en veel aandacht leidt niet per definitie tot meer inzicht.

Uit diverse onderzoeken (onder andere van de werkgroep migranten en media van de NVJ en in het tijdschrift *Communicatie*) naar de berichtgeving over etnische minderheden blijkt dat deze berichtgeving vaak eenzijdig, onvolledig en negatief is. Etnische minderheden komen voornamelijk in beeld wanneer het over drugs, criminaliteit, raciale onlusten, werkloosheid of onacceptabele cultuurverschillen gaat. Ook worden gebeurtenissen zelden vanuit het perspectief van etnische minderheden zelf belicht. Natuurlijk berichten journalisten ook over discriminatie of over de activiteiten van minderhedenorganisaties. Maar over het algemeen verschijnen etnische minderheden vaker in beeld als berooide mensen die een beroep doen op schaarse voorzieningen, vreemde normen en waarden hebben en in criminele circuits verzeild raken, dan als mondige burgers die een waardevolle aanvulling op onze samenleving vormen.

Sensationele cijfers

Een recent voorbeeld van negatieve aandacht was de grootscheepse media-aandacht voor de 'Operatie Goofy' waarbij de politie een Ghanese drugsbende opvolde. De politie sprak van 10.000 Ghanezen die behalve in drugs, ook in paspoorten en mensen zouden handelen en met uitkeringen zouden frauderen. Journalisten gingen in eerste instantie blindelings af op de schattingen van de Amsterdamse politie. Naderhand bleken deze zeer overtrokken.

Hoewel in kranten en op televisie de dubieuze aard van de schattingen al snel aan de kaak werd

gesteld, creëren dergelijke berichten toch het beeld dat alle Ghanezen in Nederland illegaal en crimineel zijn. Zo gaf NIPO-onderzoek onlangs een stijging van het aantal aanhangers van de Centrum-Democraten te zien. Hun aantal was gestegen van twee naar drie procent van de Nederlandse kiezers. Dit zou, volgens het NIPO, het gevolg zijn van de Bijlmerramp, de televisie-beelden van illegalen en de politieke discussie die daarop volgde.

Kranten en nieuwsbulletins op radio en televisie presenteren wel vaker sensationele cijfers over etnische minderheden, bijvoorbeeld over schooluitval onder allochtone jongeren. Schooluitval is slechts gedeeltelijk te verklaren uit de etnische afkomst en culturele achtergrond van de jongeren. Belangrijker is de sociaal-economische positie van het gezin waar de jongeren toe behoren. Presentatie van cijfers over schooluitval in relatie tot de sociaal-economische positie van allochtone jongeren maakt het probleem vergelijkbaar met dat van Nederlandse jongeren. Een journalist die voor deze invalshoek kiest, verandert het perspectief op het probleem en daarmee de richting waarin de oplossingen gezocht moeten worden.

De praktijk van selectie en presentatie

Selectie en presentatie van informatie zijn bepalend voor het beeld dat in de media van een probleem ontstaat. Hoe gaat dit in z'n werk? Redacties van kranten en televisieprogramma's maken keuzes uit wat zij via persbureaus, telexen en eigen nieuwsgaring krijgen aangereikt. Sommige gebeurtenissen en sommige personen en groepen zijn nieuwswaardiger dan andere. Zo halen gebeurtenissen waarbij hooggeplaatste personen betrokken zijn en die conflicten betreffen, eerder het nieuws dan gebeurtenissen waarbij dit niet het geval is.

De eenzijdige aandacht voor alles wat problematisch is aan de positie van etnische minderheden, is voor een deel te herleiden tot een oud journalistiek adagium dat nieuws pas nieuws is als het om iets problematisch en afwijkends gaat. Veel redacties staan, mede door sterke concurrentie, onder druk om zo veel mogelijk kijkers en lezers te trekken. Sensationeel nieuws leent zich hiervoor beter dan een doorwrochte achtergrondreportage.

Als de selectie van onderwerpen heeft plaatsgevonden, moeten deze tot een begrijpelijk en (visueel) aantrekkelijk item worden verwerkt. Journalisten geven niet slechts een droge opsomming van feiten. Met hun interpretatie van de beschikbare informatie, de keuze van woordvoorders, en de combinatie van beeldmateriaal en commentaar plaatsen zij gebeurtenissen in een bepaalde context. Een journalist die weinig weet van moslims zal bijvoorbeeld het thuis houden van dochters toeschrijven aan het islamitische geloof. Terwijl een journalist die op de hoogte is van de verschillende stromingen binnen de islam

Andra Leurdijk verricht promotie-onderzoek naar berichtgeving over etnische minderheden bij de vakgroep communicatiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam.

en hun uiteenlopende opvattingen over de positie van de vrouw, een genuanceerder beeld zal schetsen.

Wat betreft de bronnen die journalisten gebruiken bij hun informatievergaring, blijkt dat de visies van politie, rechtbank en overheid beter vertegenwoordigd zijn in de media dan die van mensen 'aan de basis'. Deze instanties beschikken over voorlichters die de pers te woord staan, persberichten rondsturen en persconferenties organiseren. Minderhedenorganisaties hebben doorgaans een minder goed geolied voorlichtingsapparaat en daardoor minder toegang tot de media.

Keuzes bij samenstelling en montage

Hoe het maken van een begrijpelijk en visueel item de beeldvorming bepaalt, is goed te illustreren aan de hand van een special van de KRO-rubriek Reporter over de Utrechtse wijk Zuilen. De stem bij de openingsbeelden maakt de gekozen invalshoek duidelijk. De problemen in de wijk staan in het licht van de moeizame wijze waarop allochtonen en autochtonen samenleven in Zuilen. Woedende en huilende (witte) mensen vertellen voor de camera dat vroeger alles zo mooi was, terwijl de buurt nu een enorme rotzooi is. 'Zij' begrijpen niets als je met ze wil praten en hun kinderen plassen over het balkon. Tussen deze uitspraken zijn shots gemonteerd van vuilnis op straat, afgebladderde kozijnen en rondhangende groepjes Marokkaanse jongeren. Wie schuldig zijn aan de verloedering wordt niet expliciet gezegd. Maar de manier waarop de beelden achter elkaar zijn gemonteerd, maakt dat het verband tussen de tekenen van verval en de allochtone nieuwkomers in de wijk snel is gelegd.

In deze aflevering komen voornamelijk witte mensen aan het woord. Blijkbaar zijn de Marokkaanse buurtbewoners alleen schuldig aan, en geen slachtoffer van, de problemen in de wijk. Op het laatste, stilstaande beeld zien we een Marokkaanse en Nederlandse vrouw die ieder een andere kant oplopen. Symbool voor de onverenigbaarheid van culturen? Onbedoeld presenteert de documentaire de allochtone en autochtone bewoners van de wijk zo als twee groepen met tegengestelde belangen. Bij de samenstelling van de documentaire hadden de makers ook andere keuzes kunnen maken. De problemen die de meerderheid met de minderheid heeft staan nu centraal, terwijl het ook interessant was geweest om iets te horen over de problemen die de minderheid heeft met de meerderheid. Of beter nog, over de gezamenlijke problemen van autochtonen en allochtonen in oude wijken die het gevolg zijn van achterstalig onderhoud van woningen en openbare ruimten, werkloosheid en criminaliteit. Er zijn verschillende mogelijkheden om te voorkomen dat de media onze maatschappij slechts vanuit 'witte' ogen bezien. Meer kennis over, en contact met, etnische minderheden en hun organisaties is noodzakelijk. Daarnaast zouden redacties een betere afspiegeling van onze maatschappij moeten zijn en meer allochtone journalisten in dienst moeten nemen. Voor een genuanceerd beeld van onze multiculturele maatschappij draagt echter iedere journalist en redactie verantwoordelijkheid. Als die verantwoordelijkheid wordt genomen komen etnische minderheden niet langer alleen in beeld als probleemgroep met een afwijkende cultuur, maar ook op een manier waaruit de vanzelfsprekendheid van hun deelname aan onze samenleving blijkt. ■

Illegale jongeren terug naar Marokko

Door onze Amsterdamse redactie
AMSTERDAM, 1 MAART. De Amsterdamse politie zet deze week opnieuw vijf illegale jongeren op het vliegtuig naar Marokko omdat zij zich schuldig hebben gemaakt aan criminele activiteiten in de hoofdstad. Afgelopen week werden ook vijf illegale criminelen naar Marokko teruggezonden. De wegengingen vormen het

Justitie vreest uitzwermen Marokkanen

Van onze verslaggever
ROTTERDAM — Het ministerie van Justitie is bezorgd dat groepjes jonge, illegale Marokkanen zich gaan verspreiden over het land nu steeds meer steden een methode hebben gevonden om ze het land uit te zetten. 'Op zichzelf lijken we het toe dat de steeds meer politiekorpsen kunnen overgaan tot uitzetting, maar het wordt hoog tijd voor een landelijke aanpak', aldus dinsdag een woordvoester van Justitie. Justitie hoopt dat volgende maand een overeenkomst wordt bereikt met Marokko. Vooruitlopend daarop hebben verschillende politiekorpsen op eigen initiatief afspraken gemaakt met de Marokkaanse consulaten. Jongeren die tot voor kort niet meer werden toegelaten in Marokko, kunnen nu wel op het vliegtuig worden gezet. Dat de jongens geen identiteitspapieren of paspoort hebben is niet langer een bezwaar. Opgepakte jongeren krij-

gen bezoek van personeel van ambassade of consulaat. 'In die gesprekken', zegt een woordvoester van de Rotterdamse politie, 'komt meestal vrij snel vast te staan dat het om Marokkanen gaat en zelfs waar hun familie woont.' Rotterdam verwacht binnenkort dertig jongens uit te zetten die vast zitten voor inbraken, diefstal of geweldsdelicten. De politie in Rotterdam wil niet alleen jongeren uitzetten wegens criminele activiteit.
Weggegooid
Jongens die nog geen zestien jaar oud zijn, lopen hetzelfde risico. Alleen is dat laatste moeilijk vast te stellen. Volgens de vroegedelingendiensten hebben ze vrijwel allemaal hun identiteitspapieren weggegooid, omdat dit uitzetting onmogelijk maakte.
De politie in Gouda, die de methode al drie jaar hanteert, was de eerste die erin

slaagde op die manier gearresteerde Marokkanen uit te zetten. De afgelopen dagen maakten de korpsen in Amsterdam en Rotterdam vergelijkbare afspraken.
In die twee steden hebben grote groepen zich genesteld. Veel jongeren zijn door geldgebrek in het drugsircuit beland. Ze gebruiken drugs en handelen er in als de kans zich voordoet. In Rotterdam, dat nogal populair is, wordt hun aantal geschat op vijfhonderd.
De politiekorpsen zijn tevreden dat uitgezette jongeren niet meer spoorslags terugkeren al zal over enkele maanden pas blijken of de afspraken effect hebben. Hulpverleners en advocaten zijn niet erg optimistisch. Volgens sommige advocaten zullen veel jongeren vanwege hun verlamming niet meer worden geaccepteerd door hun familie. Daardoor staan ze onder druk om Marokko weer te verlaten. Er zijn malafide organisaties die daarbij helpen.

Verklaring over 'lozen' criminelen uit Antillen

Door onze Amsterdamse redactie
AMSTERDAM, 1 MAART. De Amsterdamse politie beschikt over tien schriftelijke

gestuurd. De hoofdcommissaris zou geen bewijzen hebben en zou zijn uitspraken racisme in de hand werken.
De Amsterdamse politiebepaald heeft echter van het begin af aan laten weten zijn uitspraken te baseren op informatie van Antilliaanse jongeren zelf.
Zodra Hirsch Ballin zijn onderzoek heeft afgerond zal hij de rapporten bespreken met de procureur-generaal op de Antillen en bespreken met zijn Antilliaanse ambtenaren.

Bron: Politieke & Sociale Vorming, jaargang 23 (maart 1993) nr.2

SOCIALE ONGELIJKHEID IS BINNEN AARDRIJKSKUNDE TOCH OOK BELANGRIJK?

'Er moet *echt* wat meer voortgang worden gemaakt, deze discussie is al eerder gevoerd in een andere samenstelling.' We zitten bij een klankbordsessie van het ontwikkelteam *Mens & Maatschappij* van Curriculum.nu, het project waarbij leraren en schoolleiders werken aan de actualisatie van de onderwijscurricula.

VINCENT DE GEUS

Denkwijzen, werkwijzen en grote opdrachten passeren tijdens de bijeenkomst de revue en moeten leiden tot aanbevelingen aan de minister van Onderwijs om kerndoelen en eindtermen in het onderwijs te actualiseren. Binnen negen ontwikkelteams gaan mensen 'uit het veld' aan de slag om een rapport op te stellen dat in het najaar van 2019 moet worden opgeleverd. De tijd begint te dringen en vandaar de roep om wat meer voortgang te maken. Anders dan binnen de ontwikkelgroepen *Nederlands* of *Rekenen en Wiskunde* moet er binnen *Mens & Maatschappij* een rapport worden opgeleverd dat niet alleen door docenten maatschappijleer wordt gedragen, maar ook door docenten geschiedenis, economie, filosofie en aardrijkskunde. Bovendien moet het op instemming kunnen rekenen van docenten van gymnasia tot vmbo-scholen, en zelfs tot instemming van basisschooldocenten. Dit maakt het moeilijker om voortgang te maken en noopt de inhoudelijk begeleider ertoe soms wat meer druk op de discussie te zetten om tot uitkomsten te komen.

ONBEGRIIP

Niet alle deelnemers laten echter druk op zich uitoefenen en de eerdere discussie gaat voort: 'Sociale ongelijkheid moet als bouwsteen in het eindrapport *Mens & Maatschappij* worden opgenomen. Dat is juist een van de meest belangrijke concepten binnen maatschappijleer'. Voor het weerwoord dat dit concept onvoldoende door docenten van andere vakken wordt herkend is geen begrip: 'Ook binnen aardrijkskunde is dit toch een belangrijk concept?' en 'Ik kan me niet voorstellen dat ze dit bij aardrijkskunde niet belangrijk vinden'. Dat basisschooldocenten wellicht niet goed met een dergelijk concept uit de voeten

Macht is een van de grote opdrachten waaraan binnen de Mens & Maatschappij-vakken veel aandacht besteed zou moeten gaan worden. (foto: The White House).

zouden kunnen, stuit eveneens op onbegrip: 'Zij zijn op hbo-niveau opgeleid en moeten echt wel in staat zijn zo'n concept naar het niveau van basisschoolleerlingen te vertalen'. De discussie vordert langzaam...

POSITIE

Hoewel het tijd vergt, tonen de verschillende discussies ook de waarde van Curriculum.nu. In 2017 werd het eindrapport van het eerdere project *Onderwijs 2032* opgeleverd. De aanbevelingen in dit rapport stonden echter zover van de dagelijkse realiteit af dat vanuit het onderwijs en vanuit de Tweede Kamer een storm van kritiek loskwam. Enige bezinning werd in acht genomen en enkele maanden later kopte *NRC Handelsblad*: 'Gehavend Onderwijs 2032 heet nu curriculum.nu'. De belofte

was dat docenten binnen Curriculum.nu een belangrijke positie zouden innemen en dat gebeurt nu ook. Het vergt tijd om met docenten van verschillende vakken aan een gezamenlijk rapport te werken, maar stapje voor stapje wordt overeenstemming bereikt.

REDELIJK TEVREDEN

Naar de inhoud. Hoever staat het met het rapport dat over enkele maanden moet worden opgeleverd? Docenten maatschappijleer uiten zich tijdens de klankbordsessie redelijk tevreden over het tussenproduct. Belangrijke onderdelen binnen de huidige examenprogramma's maatschappijleer zijn goed zichtbaar in het tussenproduct dat reeds is gerealiseerd. Begrippen als *macht*, *welvaart*, *ethiek*, *conflict* en *samenwerking* en *globalisering* worden in het tussenproduct *grote opdrachten* genoemd waar binnen de Mens & Maatschappij-vakken veel aandacht aan besteed zou moeten gaan worden. Dit kan op instemming van de aanwezige docenten maatschappijleer rekenen. Grote bezwaren tegen onderdelen in het tussenproduct blijken er onder de aanwezige docenten niet te zijn. Het is afwachten wat er naar voren komt tijdens klankbordsessies van andere docenten die in een van de Mens & Maatschappij-vakken lesgeven. Verschillende kritieken zullen dan wederom op tafel worden gelegd waarna de vele en lange discussies weer zullen losbarsten, en uiteindelijk moeten deze discussies weer tot uitkomsten leiden om beslissingen te kunnen nemen en voortgang te boeken. Zo wordt stapje voor stapje gewerkt aan een rapport dat moet leiden tot een nieuw curriculum voor de Mens & Maatschappij-vakken. ♦

Bezoek de website curriculum.nu voor de tussenproducten van de ontwikkelgroep Mens & Maatschappij en feedback hierop.

“

Tolerantie in de klas

Geheel didactisch (on)verantwoord heeft eenieder van ons in het onderwijs wel eens lessen die spontaan om een andere inhoud vragen. De klas en ik behandelen de Grondwet en staan stil bij Artikel 6 over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Ik vraag of iemand de wetstekst in eenvoudig Nederlands kan samenvatten. Wat staat er nu eigenlijk? Vrij vertaald door een student: 'Je mag geloven wat en wie je wilt, ook samen met anderen, zolang je er maar geen andere wet mee overtreedt'. Voordat ik verder kan, roept een student: 'Dus waarom mag je geen hoofddoek op als je politieagent bent?'. Ik licht uiteraard toe dat er een wettelijk verbod is aangenomen op het dragen van kleding die het gezicht geheel bedekt, maar dat het hier om de boerka of een nikab gaat. Bovendien betreft het een verbod voor onderwijs- en overheidsinstellingen en het openbaar vervoer en is het hoofddoekje bij, bijvoorbeeld, de politie niet verboden. Ook is het toegestaan een boerka of nikab te dragen wanneer je over straat gaat, in je eigen huis bent of in een restaurant werkt. Daarbij is deze wet er gekomen omdat men het in het kader van de veiligheid noodzakelijk achtte dat men elkaar op bepaalde locaties kan herkennen. Ik vraag aan de studenten of ze begrijpen dat het nodig is dat je 'voor de veiligheid' je docent tijdens de les kunt zien? Het merendeel van de klas begrijpt het, maar toch borrelt het nog.

'Juf, maar wij zijn toch een tolerant land, waar in de Grondwet die regel staat?' Ik leg uit dat het nergens letterlijk in de Grondwet staat, maar dat wetten, zoals Artikel 6, 1 en 7 wel doelen op tolerantie naar andersdenkenden. Al gauw staat de les in het teken van tolerantie. Waar komt het begrip eigenlijk vandaan en waarom is het verworven tot een belangrijke Nederlandse waarde? Hoe wordt tolerantie eigenlijk gemeten en wie bepaalt er de grenzen van? Waarom zijn wij wel tolerant naar de boerka en niet naar de nikab, en is dit alleen omdat het de grenzen van andere waarden raakt, zoals in dit geval veiligheid? We lopen verschillende thema's langs: homoseksualiteit, en in dat kader de *Nashville verklaring*, de opkomst van Forum voor Democratie en de recente uitspraken van Thierry Baudet, Koranscholen, democratische scholen en de vraag of er een strand moet komen waar de islamitische gemeenschap kan zwemmen. Afwijkende meningen worden gedeeld en bediscussieerd. Eensgezindheid is ver te zoeken op tolerantie na. Immers is er in de klas verdraagzaamheid en erkenning van zowel de eigen als de ander zijn standpunten. ♦

”

VERSCHILLEN TUSSEN INTERNE EUROPESE MIGRATIE EN EXTERNE MIGRATIE

MIGRATIE ALS SPLIJTZWAM

Over de relatie tussen de Europese Unie, migratie, grenscontroles en het belang van *Schengen* duiken steeds misverstanden op. Daarom volgt hieronder een poging de zaak te verhelderen.

WOLTER BLANKERT

In augustus 1953 bracht ik, op negenjarige leeftijd, de vakantie door in Nijmegen. Wij wandelden daar in de bossen en stuitten op een bordje: 'Grens, verboden te overschrijden'. Het stond er in het Duits, een geldige reden om er geen aandacht aan te schenken. Een kilometer verderop stuitten we op een beambte in groen uniform die naar onze paspoorten vroeg en controleerde of die waren afgestempeld. Het was een keurige optredende Duitser (in die tijd werd dat er als bijzonderheid bij vermeld). Hij nam alle tijd, waarbij hij benadrukte dat hij ons een forse boete kon opleggen voor illegale grensoverschrijding, maar dat hij dat niet deed, omdat we er best fatsoenlijk uitzagen. Wij knikten deemoedig, de geëigende tactiek bij beambten die overwegen hun bonnenboekje uit de kontzak te trekken. Hij maakte een aantekening in de paspoorten van mijn ouders, wij hadden wederrechtelijk grens-paal 8 gepasseerd, maar met zijn paraaf werden wij van vervolging gevrijwaard.

SCHENGEN

Ruim tien jaar na dit spannende gebeuren werd er nauwelijks meer gecontroleerd bij de Nederlands-Duitse grens, laat staan gestempeld. De controles bij de Belgische grens stelden nog minder voor. Die verslapping had niets te maken met de Europese Gemeenschap. Landen als Nederland, Duitsland, België en kort daarna ook Frankrijk hadden de conclusie getrokken dat onderlinge grenscontroles verspilling van energie betekenden. In 1985 besloten genoemde landen de bestaande situatie te formaliseren, door het *Verdrag van Schengen*, een grensdorp in Luxemburg. Dit stond buiten

de Europese Gemeenschap en veel aandacht kreeg het niet. Het ging immers om de formalisering van een al lang bestaande praktijk. Door het *Verdrag van Maastricht* (1992) werd de vrijheid van personenverkeer, met de vrijheid werk te zoeken in andere lidstaten, een van de pijlers van het Europese beleid. Hoewel grenscontroles daarbij geen serieuze hindernis vormen, vonden meer en meer landen het uit oogpunt van symboliek gepast om zich bij *Schengen* aan te sluiten. Bij het *Verdrag van Amsterdam* (1997) werd *Schengen* een EU-regeling, zonder verplichting mee te doen, terwijl ook niet-EU-landen zich konden aansluiten. Engeland en Ierland deden niet mee, maar schaften wel onderling de grenscontrole af. Desondanks trokken deze landen de meeste immigranten uit andere EU-landen (bij Ierland in relatieve zin).

De conclusie is dat het afschaffen van grenscontroles niet direct met de Europese Unie is verbonden, dat grenscontroles legale immigratie niet afremmen en dat het afgrenzen van grenzen in West-Europa onmogelijk is, afgezien van herstel van een IJzeren Gordijn. Bospaden, zoals beschreven bij Nijmegen, zijn overal langs de grens te vinden. Smokkelaars in boter en sigaretten wisten er vroeger wel raad mee. Controle op personen, zo men die nastreeft, kan effectiever op een onverwacht punt plaatsvinden.

ANTI-IMMIGRATIEPARTIJEN

De weigering van de Europese Unie water bij de wijn te doen bij de fundamentele vrijheid van het vrije personenverkeer was een belangrijke oorzaak van de Brexit. Terecht stelden de Britten de Europese Unie verantwoordelijk voor een instroom

van mede-EU-burgers van ongeveer twee miljoen in tien jaar. Met 'to take back control' bedoelde Nigel Farage, de leider van United Kingdom Independence Party (UKIP), in de eerste plaats controle op de intern Europese immigratie.

Opmerkelijk is het verschil met Nederland. Ook bij Nederland gaat het om forse aantallen. Ook hier wordt geklaagd over verandering van sommige buurten en het omzetten van huurwoningen in *Polenhotels*. De PVV opende een *Polenmeldpunt*, maar dat kwam niet van de grond door gebrek aan belangstelling. Daarom schakelde de partij terug op het anti-islamstandpunt. In de verkiezingscampagne dit jaar voor het Europees parlement repte Geert Wilders niet meer over Europese immigranten, terwijl alleen die een gevolg zijn van de Europese Unie. Bij UKIP daarentegen werd de anti-islamtrom nauwelijks geroerd. Farage scheidde zich zelfs af van zijn partij toen dat na het referendum en na zijn aftreden veranderde.

Toch is het niet ondenkbaar dat het vrije verkeer van werknemers aan heiligheid inboet. In 2016 verzetten de landen van Midden-Europa zich daar met hand en tand tegen. Daarin lijkt nu sprake van een kentering, omdat landen als Roemenië, Bulgarije en de Baltische staten letterlijk leeglopen. Het sluiten van grenzen blijft ondenkbaar, maar wel kan het in dienst nemen van werknemers uit andere lidstaten worden bemoeilijkt. Geen controle aan de grens, maar misschien bij de werkgever.

VN-VLUCHTELINGENVERDRAG

Het toelaten of weigeren van vluchtelingen is geen EU-zaak, maar een zaak van de lidstaten. Dat is bevestigd bij de afspraken

Illustratie: Lectrr

van *Dublin* (2003), waarbij is bepaald dat alleen het land van eerste aankomst de aanvraag voor een vluchtelingenstatus behandelt en dat de uitkomst daarvan vervolgens voor alle EU-landen geldt. De plicht vluchtelingen die zich bij de grens melden, op te vangen spruit voort uit het Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties van 1951, dat alle lidstaten destijds hebben ondertekend. Pas lang daarna heeft de Europese Unie het overgenomen. Een toestroom van vluchtelingen neemt niet af door uit de Europese Unie te treden, waarschijnlijk integendeel. Met open grenzen heeft die toestroom weinig te maken, want de buitengrens van de Europese Unie is niet open, anders dan vaak wordt gesuggereerd.

De Europese Unie heeft onneembare hekken geplaatst langs de Turks-Griekse en Turks-Bulgaarse grens - Donald Trump zou er jaloers op zijn. Op de Middellandse Zee patrouilleert de Europese grenspolitie Frontex, maar het 'humane' Europa heeft geen antwoord op de tactiek van *menssmokkelaars* om niet-zeewaardige bootjes te gebruiken, omdat alleen die een kans op toelating maken. Op de frequente veerdiensten tussen Turkije en Griekenland worden vluchtelingen effectief geweerd, evenals

op lijnvluchten. Dat is het EU-beleid, evenals de (omstreden) regelingen met Turkije en landen in Afrika om emigratie te ontmoedigen. Partijen als de PVV of Forum voor Democratie zouden de Europese Unie daarvoor erkentelijk moeten zijn.

VERPLAATSING VAN LEED

Bij de toestroom van Syrische vluchtelingen in 2015 was de zaak niet dat de Grieken de buitengrens van de Europese Unie niet konden verdedigen, maar dat dit alleen mogelijk was met bloedig geweld, in flagrante strijd met het VN-Vluchtelingenverdrag. Door overmacht gedwongen lapte Griekenland *Dublin* aan de laars en sluisde zo veel mogelijk bootvluchtelingen door naar andere lidstaten, in overeenstemming met de wens van de vluchtelingen zelf die Duitsland als het beloofde land zagen. De Hongaars-Oostenrijkse grens was daarbij de eerste Schengen-, dus open, grens, maar met voldoende mogelijkheden om die alsnog te sluiten. Zowel Oostenrijk als Duitsland deinsden ervoor terug dat te doen. Niet omdat Schengen dat zou verbieden, zoals wel werd gesuggereerd, maar omdat men een massale ordeloze grensoverschrijding voorzag die alleen met grof geweld zou zijn te stoppen. Een

paar maanden later begon de Hongaarse premier Viktor Orban grenshekken te bouwen, vooral langs de (buiten)grens met Servië. Kort daarop volgde Macedonië dit voorbeeld, tot vreugde van de EU-leiders die er in het openbaar hun afkeuring over uitspraken. Veel deskundigen zijn ervan overtuigd dat die hekken effectiever zijn geweest dan de Turkije-deal.

De Italiaanse vicepremier Matteo Salvini probeert de laatste maanden het aantal bootvluchtelingen terug te dringen door geen drenkelingen meer op te nemen, waaraan de Europese Unie haar fiat heeft gegeven. Het voorlopige resultaat is een spectaculaire daling van zowel het aantal vluchtelingen dat Italië bereikt als van het aantal drenkelingen. Het hoeft geen betoog dat dergelijke harde ontmoedigingsacties het leed verplaatsen, niet opheffen. Dat neemt niet weg dat Italië zo ook voor Nederland het vuile werk opknapt.

Uit de Europese Unie treden vermindert daarom op geen enkele manier het aantal vluchtelingen dat zich bij de grens komt melden. Om een asielaanvraag te kunnen weigeren moet Nederland het VN-Vluchtelingenverdrag opzeggen. Daarmee zou Nederland zich buiten de wereldorde plaatsen. ♦

CONFLICT TUSSEN 'HET KAMP' EN DE BURGERMAATSCHAPPIJ

HOE MAAK JE VRIJE VOGELS SEDENTAIR?

De geschiedenis kent veel groepen die in de marge leven. Woonwagenbewoners in Nederland leven vaak letterlijk in de marge van het stedelijke leven. De woonwagenkampen en zijn bewoners zijn hiermee een ongeliefd, maar veel besproken sociale categorie. Gerda Godrie-van Gils schreef over deze groep het boek *Woonwagenbewoners laten zich niet afschaffen*.

KOEN VOSSEN

Elk onderzoek begint met een puntige onderzoeksvraag. Gerda Godrie begon ongeveer zes jaar geleden met de vraag: 'Op welke wijze heeft de overheid tussen 1944 en 2014 invloed uitgeoefend op de maatschappelijke positie en de specifieke cultuur van woonwagenbewoners in Noord-Brabant?' Deze vraag dient allereerst te worden voorzien van een uitzetting van het de groep woonwagenbewoners; in de volksmond vaak *zigeuners* en *kampers*. Deze groep is namelijk allesbehalve homogeen.

KAMPERS

Binnen de groepen *kampers* worden diverse groepen gerekend: circus- en kermisexploitanten, Roma en Sinti en de autochtone woonwagenbewoners. Deze laatste groep is voor de onderzoekster het studieobject.

'In mijn gesprekken met de woonwagenkampbewoners heb ik ze altijd de vraag ge-

steld: hoe willen jullie dat ik jullie noem?'. De schrijfster geeft aan dat er vele namen rondgaan over deze specifieke groep. Vaak wordt de naam *reizigers* voor hen gebruikt, maar deze naam is steeds minder van toepassing. De reizigerscultuur is namelijk onder druk komen te staan. Een autochtone groep Nederlanders is in een complex geheel van vooroordelen en overheidsingrijpen drastisch veranderd.

HERKOMSTTHEORIEËN

Over de groep woonwagenkampbewoners gaan veel spookverhalen rond. Het zouden dronkaards zijn en te pas en te onpas werden hieraan verhalen over magische praktijken toegevoegd. Als men kijkt naar het ontstaan van deze groep is het belangrijk te weten dat de historische wortels in het Nederland van de negentiende eeuw liggen. De groep bestond voornamelijk uit handelaren, seizoenarbeiders, bezemvlechters, enzovoorts; praktische beroepen, waar vaak maar tijdelijk vraag naar was. Het reizen was hierbij van belang, zodat iedereen kon blijven werken.

Na de oorlogsjaren in Nederland werd deze groep aangevuld met mensen die geen huis meer hebben en/of het zich niet meer kunnen veroorloven. Wederom is te zien hoe divers het kamp eigenlijk is, ondanks de vooroordelen.

HIËRARCHIE

Binnen de groepen Sinti/Roma, woonwagenbewoners en kermis- en circusexploitanten heerst een bepaalde hiërarchie. 'Zover ik weet wonen deze groepen nooit samen op één kamp', aldus Godrie, 'De kermis- en circusexploitanten staan bovenaan op de ladder, gevolgd door de woonwagenbewoners/reizigers en daaronder staan in de hiërarchie de Sinti en de Roma. De exploitanten staan vooral bovenaan, aangezien zij de handelaren en

zakenmannen zijn tussen deze groepen'. De auteur weet te vertellen dat vaak als eerste wordt vermeld: 'Ja, wij zijn geen zigeuners'. In- en uitsluitingsproces in een notendop.

'VERHALEN OVER MAGISCHE PRAKTIJKEN, KINDERROOF, KANNIBALISME, BEDELEN, DIEFSTAL, DRONKENSCHAP EN VECHTPARTIJEN GINGEN ROND'¹

Botsingen tussen de woonwagenbewonersgroepen zijn ons vaak minder bekend, maar de botsing tussen woonwagenbewoners en de burgermaatschappij is velen wel bekend. De oorsprong van deze botsing is 'dat het vreemd is en de gemeenten deze groep niet wilden hebben, omdat ze onder de Armenwet vielen. Ze moesten zo snel mogelijk door. Het gaat dan vooral om de afwijkende leeswijze [van de woonwagenbewoners, KV]'.¹

WETGEVINGSPROCES

'In bijna alle stukken die ik over de woonwagenbewoners heb gevonden is de toon negatief, althans in overheidsnotities en regelgeving', nuanceert de auteur. In 1918 kwam er na jaren van onderhandeling de allereerste Woonwagenwet. Een speerpunt hierbij was het feit dat de woon-

wagenbewoners niet meer overal hun wagen neer konden zetten. Daarnaast diende er vergunningen te worden aangevraagd en mocht de gemeente woonwagenbewoners niet zonder geldige reden weigeren. Woonwagenbewoners werden beoordeeld naar de maatstaven van de burgermaatschappij. In ruil daarvoor mochten zij door het land reizen; dit ondanks het verbod op landloperij.

Gemeenten zorgde ervoor dat de woonwagenkampen vaak ver van het centrum gelegen waren. Hierdoor ontstond een verder sociaal isolement. De burgerman en de reiziger ontmoette elkaar nauwelijks.

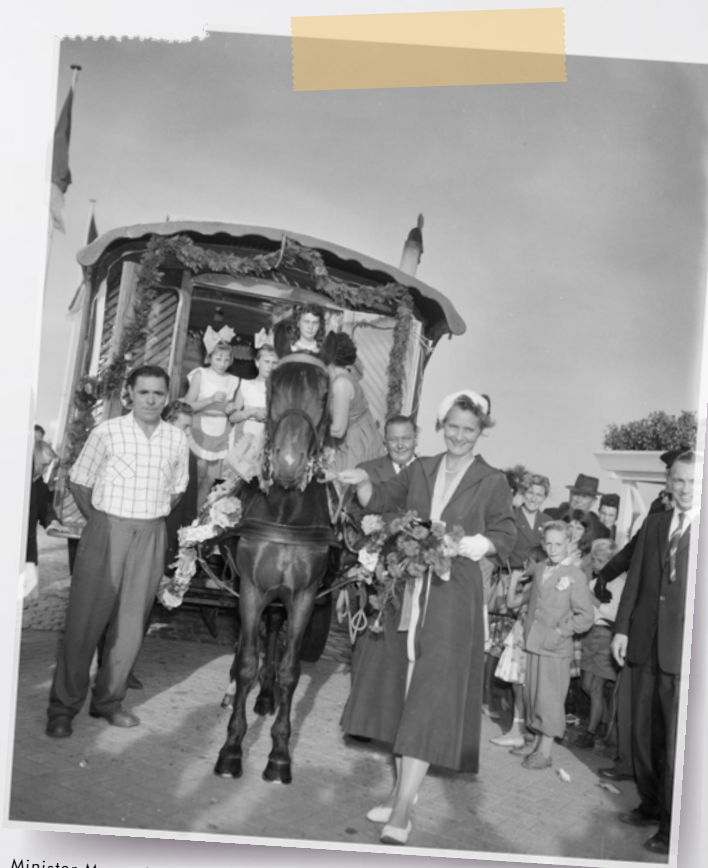
De woonwagencultuur bleef een doorn in het oog van velen. Een schrijnend voorbeeld hiervan is dat een meisje van zestien jaar zich verzette tegen de komst van woonwagenbewoners. Godrie: 'Dit meisje was volledig geïndoctrineerd en meende dat zij slecht waren. Het is statistisch nooit bewezen dat zij criminelere zijn, maar dat houdt wel in dat op bepaalde parken veel criminaliteit is en er zijn ook plaatsen die echt vrijplaatsen zijn. Op een bepaald moment gedoogde de overheid ze en dat gedogen heeft het meeste kwaad gedaan'. In heel de studie van Godrie komt deze eerlijkheid naar voren. Er zijn problemen binnen deze groep, maar dit heeft ook zijn oorzaken.

'DAT MEN IN VRIJHEID DEZE GROEP NAAR EEN SEDENTAIRE STATUS WIL BRENGEN, MAAR NIET GEFORCEERD'

MARGA KLOMPÉ - OUD-MINISTER VAN MAATSCHAPPELIJK WERK

CENTRALISATIE

In alle kleine kampen gierde het van de problemen: te weinig plaats, slechte voorzieningen. Gemeenten kregen het niet gebolwerkt en de beoogde vermaatschappelijking van de woonwagenbewoners liep ook niet in de pas. Daarnaast werd er ook ontmoedigingsbeleid gevoerd. Er werden minimale voorzieningen geleverd zodat er geen nieuwe bewoners zouden komen. Vanaf 1968 werden de woonwagenkampen gecentraliseerd. Hierbij werd vanuit de centrale overheid aangegeven dat de meeste woonwagenbewoners in naam *katholiek* waren. De meeste kampen dienden daarom

Minister Marga Klompé opent regionaal woonwagenkamp in Den Bosch, 14 september 1959 (foto: Joop van Bilsen, Anefo)

in de zuidelijke provincies te worden geplaatst. Deze redenering werd door diverse burgemeester als onrechtvaardig ervaren. Er zou sprake zijn van verwaarlozing van het Zuiden, aldus burgemeester Jansen van Aarle-Rixtel. 'Het donkere Zuiden is altijd zo betiteld. De randstad was altijd meer en hoger in hiërarchie in Nederland. Zij denken dat het Zuiden niet zo mondig was dat zij die woonwagenbewoners lieten aanleggen', aldus Godrie.

Het idee van deze centrale kampen was dat de woonwagenbewoners langzaam richting de sedentaire bevolking zou groeien. Langzamerhand moesten zij in normale huizen wonen en een normale levensloop krijgen. Het verliep allemaal iets anders. Veel woonwagenbewoners doen aan dezelfde vorm van arbeid, waardoor er in een gebied te veel aanbieders waren en te weinig vraag. Armoede en ellende veroorzaakt door centralisering. Logischerwijs stelde de centrale overheid decentralisering van de woonwagenkampen vast in het beleid. Dit vond plaats van 1977 tot 1999. Vanaf 1999 is de woonwagenwet afgeschaft. Daarmee is het onderscheid tussen de burgermaatschappij en de *reizigers* opgeheven.

OVERHEIDSINGRIJPEN

De centrale thematiek in het onderzoek is de verhouding tussen overheid en de woonwagenbewoners. De doelstelling om

woonwagenbewoners meer 'stedelijk en aangepast' te maken is op vele manieren geprobeerd te behalen. Het boek toont een bepaald ongemak vanuit de overheden. De meest ongemakkelijke passage is het uitsterfbeleid van de overheid, waarbij werd getracht ervoor te zorgen dat elke woonwagen waarvan de bewoner overlijdt niet meer kan worden bewoond, zodat uiteindelijk iedereen in een regulier huis woont. 'Heel veel gemeenten hebben hieraan meegedaan. In 2014 kwam de erkenning dat de woonwagencultuur immaterieel erfgoed is en dat staat regelrecht haaks op het uitsterfbeleid. Toen is de Nationale ombudsman zich er mee gaan bemoeien ('Dit mag niet') en daarna minister Kajsa Ollongren en is het officieel verboden'. Godrie geeft aan dat steeds meer jongeren van het woonwagenbestaan naar scholen gaan en studeren. Steeds meer bewoners gaan hiermee leven naar eisen van de moderne samenleving. 'Ik geloof echter niet dat die woonwagencultuur weggaat. Het zit in je genen om je eigen cultuur belangrijk te vinden', aldus de auteur. ♦

Noot

1. Naar: Gerda Godrie-van Gils, *Woonwagenbewoners laten zich niet afschaffen*, Eburon, Delft, 2018, p. 31.

INTRODUCTIECURSUS GEOPOLITIEK

WAT LEREN TELEVISIESERIES ONS?

Het laatste seizoen van de veelbesproken HBO-serie *Game of Thrones* is ten einde.

Wat zeggen dit soort series over de tijdgeest? De invloedrijke Franse intellectueel Dominique Moïsi schreef over de geopolitiek van series het lezenswaardige boek *Triomf van de angst* (Uitgeverij Boom).

M&P sprak met hem.

IVO PERTIJS

Ik kon het mij haast niet voorstellen: een Franse intellectueel die de ene na de andere bloedige aflevering van *Game of Thrones* kijkt en steeds besluit om verder te kijken. Toch is dit een van de vijf series die centraal staan in het boek *Triomf van de angst* van Dominique Moïsi. De andere vier zijn *Downtown Abbey*, *Homeland*, *House of Cards* en *Occupied*. 'Sommige series keek ik al voor het schrijven van mijn boek, zoals *Downtown Abbey*. Van die serie genoot ik enorm. Andere series keek ik vanwege het boek. Aanvankelijk vond ik ze helemaal niet leuk. Dit was het geval bij *Game of Thrones*. Ik vond de serie te gewelddadig en te verontrustend. Na de eerste aflevering zei ik tegen mijzelf: dit ga ik niet kijken', vertelt Moïsi. Om eerlijk te zijn tegenover zijn lezers vond de Fransman dat hij moest doorzetten. 'Het kostte mij drie weken in mijn huis in Normandië om vijf of zes seizoenen van *Game of Thrones* te kijken. Er waren momenten dat ik wilde stoppen, vooral na het bloedbad van de Rode Bruiloft waarbij de *good guys* werden gedood. Ik ging naar mijn kamer en zei "nu is het genoeg". De volgende ochtend wilde ik meer weten. Ik realiseerde mijzelf dat ik verslaafd was', lacht Moïsi. De politicoloog voegt eraan toe dat hij een aantal series intens keek en sommige afleveringen zelfs meerdere keren. Toch ziet Moïsi zichzelf niet als fan of expert van series.

MIDDELEEUWEN

De series bieden volgens Moïsi de kans om de internationale politiek bij een breed publiek te introduceren. 'Mijn boodschap luidt: "Jij bent niet geïnteresseerd in geopolitiek, maar de geopolitiek is wel geïnteresseerd in jou. Ik weet wat je leuk vindt - televisieseries - en gebruik deze als een gids om de geopolitiek uit te leggen." Het is een soort introductie cursus. Voor jonge lezers houd ik het taalgebruik eenvoudig en de schrijfstijl zo levendig als ik kan', verklaart Moïsi. Een voorbeeld is de vergelijking van *Game of Thrones* met het huidige Midden-Oosten. 'Game of Thrones gaat over de Middeleeuwen. Het start met de Rozenoorlog (1455-1487). Meng deze gebeurtenis met de Vikingen, de Romeinse tijd, de Byzantijnse periode en je hebt een serie. Op een gegeven ogenblik bedacht ik mij dat de serie niet over de Middeleeuwen ging. Of exacter uitgedrukt: we hebben nu ook de Middeleeuwen en die vinden we in het Midden-Oosten. Neem de recente moord op de Saoedische journalist wiens lichaam uiteengereten was. Dit is *Game of Thrones*! We hoeven niet terug naar de Middeleeuwen. Daarom vond ik de serie zo interessant. De serie is niet alleen knap gemaakt, maar toont op het scherm een niveau van geweld en seks dat in het verleden niet was toegestaan.' Moïsi heeft zich het uitleggen van complexiteit als doel gesteld. 'We leven in een complexe wereld waar populistische antwoorden en bieden simplistische antwoorden op complexe situaties. Als ik - vanuit een pedagogisch uitgangspunt - de complexiteit zo duidelijk mogelijk moet uitleggen, dan is dat nuttig. En als jonge mensen mijn boek lezen na het kijken van een serie, dan kunnen ze daar een les uitrekken, namelijk hoe complex de wereld is', legt Moïsi uit.

en bieden simplistische antwoorden op complexe situaties. Als ik - vanuit een pedagogisch uitgangspunt - de complexiteit zo duidelijk mogelijk moet uitleggen, dan is dat nuttig. En als jonge mensen mijn boek lezen na het kijken van een serie, dan kunnen ze daar een les uitrekken, namelijk hoe complex de wereld is', legt Moïsi uit.

UNDERWOOD

Sommige series roepen de vraag op: wat was er eerst, de serie of de realiteit? Moïsi: 'Als je *House of Cards* kijkt, dan vraag je je af waarom de Verenigde Staten zijn geswitcht van *The West Wing* van de ideale president Josiah Bartlet naar *House of Cards* van president Frank Underwood. Dit toont het verlies van vertrouwen in de politiek en politici aan. Dan komt Donald Trump. Op

Game of Thrones (foto: HBO Helen Sloan)

het moment dat hij als president van de Verenigde Staten werd verkozen, stopte ik met kijken naar *House of Cards*. De serie interesseerde mij niet meer. De realiteit was ongelooflijker, dan de serie. Underwood is een combinatie van Machiavelli en Kissinger. Een rationele man. Dat fascineert mij. Het dialectische proces tussen fictie en realiteit.' Series zoals *House of Cards* leveren wereldwijd gespreksstof op. Onderzoekers en journalisten analyseren de personages en de plot. Het publiek laat zich meeslepen. 'De televisieseries zijn het equivalent van wat in de negentiende eeuw het feuilleton was. Iedereen las Balzac, Dumas, Dickens en Zola wekelijks in de krant. Dat creëerde een gemeenschappelijke cultuur. Nu kijkt de hele wereld naar de series die ik heb onderzocht. Dit beperkt zich niet tot Europa of de Verenigde Staten. Als ik aan Chinese leiders vraag wat ze kijken, dan zeggen ze *House of Cards*. Deze serie bewijst namelijk dat de Amerikanen liegen over de suprematie van de democratie', constateert Moisi. Hij merkt op dat er iets specifiek is aan de Anglo-Saksische series of de westerse series in het algemeen. Moisi: 'Ze benadrukken zelfkritiek, terwijl Russische, Chinese, Turkse of Egyptische series over *self-glorification* gaan. Op de korte termijn kan *self-glorification* van nut zijn, maar op de lange termijn is zelfkritiek belangrijker. Je ziet wat er fout gaat en kan dit repareren.'

Game of Thrones (foto: HBO Helen Sloan)

BEZETTING

Moisi noemt de Noorse politieke serie *Occupied* hét meesterwerk onder de geopolitieke series. 'De serie is gemaakt met een economie van middelen, maar het script is zo intelligent. Alles zit erin, zoals de groeiende dreiging vanuit Rusland. Op een zeker moment zie je mannetjes in het zwart die Oslo veroveren. Zij deden mij denken aan de groene mannetjes die de controle over de Krim overnamen. De serie bekritiseert de Europese Unie die Rusland feitelijk aanmoedigt om Noorwegen binnen te vallen. Er is ook kritiek op de Noorse politiek. De politici worden niet op een gunstige manier geportretteerd. Ik zou graag een cursus aan studenten geven over *Occupied*', vertelt Moisi. De politicoloog wijst vervolgens op de evolutie van een andere politieke serie: *Homeland*. 'Wie de beproevingen van het hedendaagse Midden-Oosten bestudeert, kan in *Homeland* gemakkelijk al dan niet opzettelijke aanknopingspunten vinden voor de dwalingen van de Amerikaanse politiek die zo'n

beslissende invloed hebben gehad op de situatie in de regio op dit moment, ook al moeten we ervoor waken de westerse wereld van alles de schuld te geven', schrijft Moisi in *Triomf van de angst*. In het gesprek vat hij de evolutie kort samen: 'De serie start met een sterke aanklacht tegen de terrorist. Wij zijn de *good guys*, zij zijn de *bad guys*. Vervolgens evolueert de serie tot een veel genuanceerder 'waardering'. In het vierde seizoen is er een personage dat zegt dat er niets goeds komt van betrokkenheid bij een oorlog in het Midden-Oosten. In de daaropvolgende seizoenen komt terrorisme naar Europa. De serie volgt de evolutie van de houding tegenover terrorisme', legt Moisi uit. De serie telt inmiddels zeven seizoenen met in totaal 84 afleveringen. Het achtste en laatste seizoen gaat naar verwachting eind 2019 in première. Na het lezen van *Triomf van de angst* en de analyse van Dominique Moisi bekijk je deze en andere politieke series toch iets anders dan voorheen. ♦

(advertentie)

NIEUW: Doe je digiding! Jongeren en de digitale overheid – (v)mbo

Jongeren komen tussen hun 15de en 18de jaar steeds meer in aanraking met de digitale overheid. Bijvoorbeeld bij het aanvragen van een identiteitskaart, van studiefinanciering of bij de teruggave van de inkomstenbelasting. *Doe je digiding!* is een nieuw online lesprogramma dat leerlingen hierop voorbereidt. Het bestaat uit 6 lesmodules en is geschikt voor bovenbouw vmbo en leerjaar 1 mbo. *Doe je digiding!* sluit goed aan bij maatschappijleer en burgerschap. Het programma besteedt veel aandacht aan digitale informatievaardigheden.

Het lesprogramma *Doe je digiding! Jongeren en de digitale overheid* is te bestellen via doejedigiding.nl.

doe je digiding!
jongeren en de digitale overheid

BEREID VOOR ACTUALITEIT?

'Ik snap niks van het *Journal*, mevrouw, die dingen over de Brexit', geeft een van mijn leerlingen aan, waarop een andere leerling reageert: 'Ja, of over Trump, daar hebben wij toch niks mee te maken?'

Leerlingen leggen niet vaak uit zichzelf de link tussen de lesstof van het vak maatschappijleer en de actualiteit. Hoe verwerk ik als maatschappijleerdocent de actualiteit in verschillende didactische activiteiten, waarbij de actualiteit het lesdoel van de desbetreffende les ondersteunt?

SILKE LOVERBOSCH

Van de Gein, Coret, Riemens en Stoel verklaren dat de lesstof van maatschappijleer in een lijn staat met de werkelijkheid van onze samenleving.¹ In de praktijk wordt hier minimaal gebruik van gemaakt: het kost veel tijd en de actualiteit verandert zo snel waardoor opdrachten met actualiteit continu een update nodig hebben. Daarbij is er in de eindtermen van het vak maatschappijleer geen vermelding te vinden over het gebruik van actualiteiten.²

Leerlingen zijn echter meer betrokken door het inzetten van de actualiteit. Wanneer leerlingen deel uit maken van de situatie die in de les wordt ingezet zorgt dit ervoor dat leerlingen nieuwsgierig worden.³

Deci en Ryan beschrijven in de zelf-determinatietheorie dat leerlingen behoefte hebben aan autonomie.⁴ In de fase van autonomie ervaren leerlingen de vrijheid om een activiteit een eigen draai te kunnen geven. Hiervoor is keuzevrijheid belangrijk. Iedere leerling heeft andere interesses en daarom is het interessant om leerlingen zelf opzoek te laten gaan naar de actualiteit die aansluit bij de lesstof.

De synthese die ik als onderzoeker op de bovenstaande literatuur maak is dat actualiteit effectief kan zijn bij het behalen van de lesdoelen.

KLAS	GEMIDDELDE SCORE POLITIEK	GEMIDDELDE SCORE PW WIM*	GEMIDDELDE SCORE PW MCS*
KB3A	6,8	6,3	5,8
KM3D/KP3E	6,2	6,8	6,0

* WIM: Wat is maatschappijleer
** MCS: Multiculturele samenleving

Tabel 1: Resultaten proefwerk Politiek

ONDERZOEKSMETHODE

Om te onderzoeken of het inzetten van actualiteiten daadwerkelijk effect heeft op het leerproces van de leerlingen ben ik een onderzoek gestart in een derdejaars-vmbo-kaderklas ($N=21$). Hiervoor zijn twee lessenreeksen ontwikkeld met daarin verschillende, aan de actualiteit gekoppelde didactische activiteiten.

De nieuwe ontwikkelde lessenreeks over politiek is gedeeld met vakcollega's die daaropvolgend feedback gaven. Na afloop van de eerste lessenreeks zijn zowel de leerlingen als de vakcollega's bevestigd hoe zij de verwerking van actualiteit in deze lessenreeks hebben ervaren. Op basis van deze feedback is een tweede lessenreeks ontwikkeld: *Nederland en de wereld*. Na de uitvoering van deze lessenreeks was er opnieuw een meetmoment onder de leerlingen van de onderzoeksgroep en vakcollega's. Op basis van het proefwerk-

cijfer en de afgenomen enquêtes is er een conclusie getrokken over de mate waarin de actualiteit ondersteuning biedt bij het behalen van de lesdoelen.

De twee lessenreeksen worden ingezet bij de onderzoeksgroep (KB3A). Bij een andere groep (KM3D, $N=22$) worden er lessenreeksen zonder actualiteiten ingezet. Op deze manier wil ik de verschillen meten.

RESULTATEN

De afgelopen drie jaar was het gemiddelde cijfer van het proefwerk *Politiek* bij de derdejaars-kaderklassen van het Fioretti College in Veghel een 5,9. Vergeleken met de afgelopen schooljaren heeft KB3A gemiddeld hoger gescoord wanneer het gaat over het proefwerk *Politiek*. In totaal hebben 21 leerlingen uit klas KB3A de enquête ingevuld.

Tabel 2: Resultaten afgenomen enquête

VRAAG	LESSENREEKS 1	LESSENREEKS 2
Ik snap de lesstof beter wanneer er gebruik wordt gemaakt van een voorbeeld uit de actualiteit.	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 3.70	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 4.13
Ik snap het toepassen van de lesstof in de lesopdracht beter wanneer er gebruik wordt gemaakt van de actualiteit.	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 3.68	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 3.94
Ik heb het gevoel dat ik meer leer wanneer ik wel aan de slag ga met de actualiteit dan wanneer er geen gebruik wordt gemaakt van de actualiteit.	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 3.81	★★★★☆ gemiddelde beoordeling: 4.05

Na afloop van de eerste lessenreeks lieten de vakcollega's weten dat de lesopdrachten meer afwisseling mogen hebben. De motivatie van de leerlingen verzwakte nadat ze twee lesopdrachten hadden gemaakt.

In de eerste lessenreeks werd de actualiteit voornamelijk in lesopdrachten vanuit de docent aangeboden. Hierdoor vond er weinig afwisseling plaats. In de tweede lessenreeks is er op drie verschillende manieren met actualiteit gewerkt. Zo zijn de leerlingen twee opdrachten aan de slag gegaan met het *onderzoekend leren* waardoor leerlingen zelf opzoek gingen naar de actualiteit bij de bijbehorende lesstof. De autonomie van de leerling werd hierdoor versterkt om de motivatie te vergroten.⁵ Wanneer leerlingen zelf opzoek gingen naar de actualiteit die bij de lesstof past zochten ze naar de actualiteit die aansloot bij de interesses van de leerling.⁶ Er is een keer gebruik gemaakt van een spelvorm die aansloot bij de lesstof en de actualiteit.⁷ Ook is er een keer gebruik gemaakt van een debatvorm waarbij leerlingen over actuele onderwerpen hun mening moesten onderbouwen. Deze verschillende manieren waarop actualiteit is gebruikt hebben ervoor gezorgd dat de tweede lessenreeks meer afwisseling heeft geboden waardoor leerlingen gemotiveerd blijven om met de lesopdrachten aan de slag te gaan.

De uitleg gecombineerd met de lesopdrachten was te veel om in een enkele les uit te voeren. Hierdoor verviel de nabespreking van de lesopdrachten en -doelen en vond er derhalve geen controlemoment plaats. De nabespreking is belangrijk zodat de successen, onduidelijkheden en fouten van leerlingen zichtbaar worden.⁸

CONCLUSIE

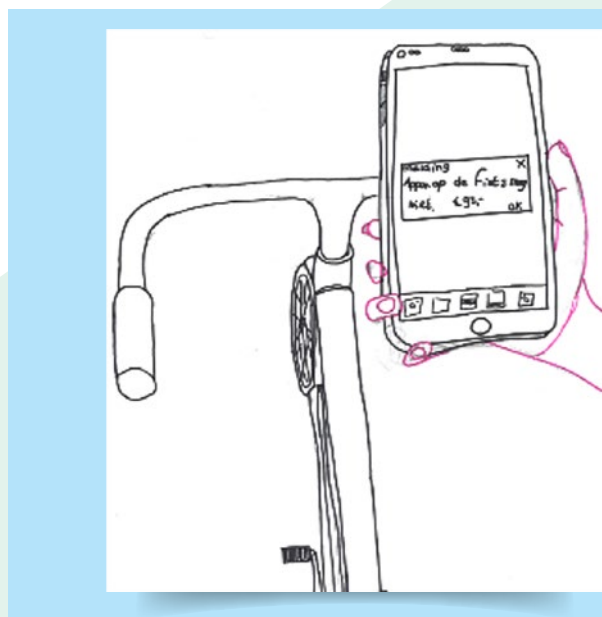
In dit onderzoek heeft de volgende vraag centraal gestaan: 'Hoe kan ik als maatschappijleerdocent de actualiteit verwerken in verschillende didactische activiteiten waarbij de actualiteit het lesdoel van

de desbetreffende les ondersteunt?'. Uit de literatuur bleek dat actualiteit verschillende functies heeft. Zo kan actualiteit de kernbegrippen van het vak maatschappijleer *leven* geven, kunnen leerlingen de lesstof visualiseren⁹ en wekt actualiteit waar de leerlingen deel van uitmaken interesse op.¹⁰ Actualiteit zorgt ervoor dat de lesstof een plaats krijgt in de eigen leefwereld van de leerlingen.¹¹

Er is een verbetering te zien in de cijfers van de onderzoeksgroep (zie tabel 1). Op basis van het proefwerk *Politiek* kan worden geconcludeerd dat het inzetten van actualiteit effect heeft op het leerproces van de leerlingen. Uit de uitslagen van de enquête (zie tabel 2) blijkt dat leerlingen de lesstof beter begrijpen, makkelijker toepassen en het gevoel hebben wat te leren. De resultaten van de tweede lessenreeks zijn positiever dan de eerste lessenreeks. Dit komt door twee grote aanpassingen waardoor de actualiteit meer tot zijn recht kwam.

De eerste aanpassing heeft te maken met de afwisseling van de lesopdrachten. Hieruit kan er worden geconcludeerd dat afwisseling een belangrijke factor is in de les, ondanks de verschillende actualiteiten is de manier waarop het aangeboden wordt ook belangrijk. Hierdoor blijven de leerlingen gemotiveerd om aan de slag te gaan met de actualiteit. Keuzevrijheid en autonomie kunnen hierbij van helpende kracht zijn.

De tweede aanpassing is het ruimte maken om lesopdrachten na te bespreken. Leerlingen krijgen hierdoor inzicht in de successen, onduidelijkheden worden weggenomen en fouten worden zichtbaar.

Campagneposter tijdens de les gemaakt door een leerling over een actueel vraagstuk: 'Appen op de fiets'.

AANBEVELINGEN

Naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek kunnen enkele aanbevelingen worden gedaan over hoe actualiteit effectief kan zijn bij het behalen van de desbetreffende lesdoelen:

1. Leerlingen begrijpen de lesstof beter wanneer er gebruik gemaakt wordt van actualiteit in de les.
2. Zorg voor gevarieerde werkvormen waarin de actualiteit wordt verwerkt.
3. Geef leerlingen autonomie door ze zelf naar de actualiteit te laten zoeken.
4. Geef leerlingen passende feedback op de uitgevoerde activiteiten. ♦

Silke Loverbosch is docent maatschappijleer. Bovenstaand artikel is geschreven in het kader van een onderzoeksproject van haar lerarenopleiding.

Noten

1. Gein, F. P. J. van de, Coret, Y., Riemens, C., & Stoel, J. P., 'Verdiert actualiteit tijd?', <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/34090>, geraadpleegd op 19 maart 2019.
2. Examenblad 2019, Maatschappijleer in 2019, www.examenblad.nl/vak/maatschappijleer/2019, geraadpleegd op 28 februari 2019.
3. Hasselt, M. V., & Knijff, M., 'Werken met actualiteit in de klas', in: *Levende Talen Magazine*, 102 (2015) 5, pp. 16-19.
4. Ryan, R.M., & Deci, E.L., 'Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being', in: *American Psychologist*, 2000, 55, pp. 68-78.
5. Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000)
6. Hasselt, M. V., & Knijff, M. (2015)
7. ProDemos, 'Breek de macht', *ProDemos*, 8 januari 2019, <https://prodemos.nl/leren/breek-de-macht>, geraadpleegd op 10 januari 2019.
8. Joosten, Alard, 'De kunst van het goed nabespreken van opdrachten', *De Docentenacademie*, 2 mei 2017, www.dedocentenacademie.nl/kunst-goed-nabespreken-opdrachten, geraadpleegd op 28 februari 2019.
9. Gein, F. P. J. van de, e.a. (2019)
10. Hasselt, M. V., & Knijff, M. (2015)
11. Olgers, T., Otterdijk, R. van, Ruijst, G., De Kievid, J., & Meijs, L., *Handboek vakdidactiek maatschappijleer* (2e editie), Landelijke Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, Amsterdam, 2010.

RECENSIES

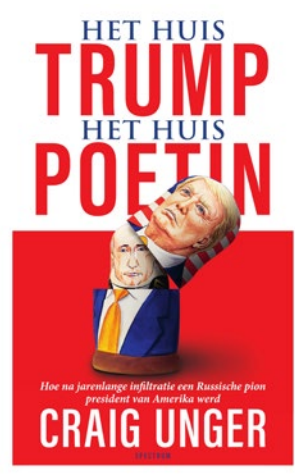
POLITIEKE TEGENSTELLINGEN

Eind achttiende eeuw waren de politieke tegenstellingen heel wat groter dan nu. Een puur geschiedenisboek hoort hier misschien niet thuis, maar dit boek is een fraai verslag van de politieke processen die uiteindelijk tot de moderne democratie in Nederland leidden.

De auteur heeft de nagelaten geschriften van de regent Jan Bernd Bicker als bron gebruikt. Daarin ontpopt die zich van Oranjeklant en traditioneel regent tot een voorstander van een zekere volksinvloed zonder erfelijke functies. Daarbij bewandelde hij wel steeds de in zijn ogen redelijke middenweg, waardoor hij van uiteenlopende kanten op hevige vijandschap kon rekenen. Stammend uit een oude regentenfamilie maakte hij een redelijke kans het tot een van de burgemeesters van Amsterdam te schoppen. Desondanks verzette hij zich als lid van de vroedschap tegen het systeem van coöptatie, waarbij elk bestuursorgaan zelf de nieuwe leden aanwijst. Hij eiste in plaats daarvan verkiezingen. Daarmee plaatste hij zich buiten de gevestigde orde, als patriot, een soort revolutionair. Bij verkiezingen moeten we niet denken aan algemeen kiesrecht, daarvan blijft Bicker zijn leven lang een fervent tegenstander, maar aan het stemrecht voor mannelijke, rijk(er)e burgers.

Als 'revolutionair' komt hij in het kamp van de patriotten terecht, waardoor hij automatisch tegenover de Oranjegezinden komt te staan. In de loop der jaren worden de tegenstellingen steeds scherper. In Amsterdam en de meeste andere Hollandse steden weten de patriotten de macht te grijpen en daarmee bereikt Bicker het hoogtepunt van zijn politieke carrière, als stadsbestuurder en vertegenwoordiger in de Staten-Generaal. Dat breekt hem op als in 1787 een Pruisisch leger ons land bezet om het gezag van Oranje te herstellen. Bicker wordt door woedende Oranjeklanten bijna gelyncht en vlucht daarop met duizenden medepatriotten naar Frankrijk, waar hij de Franse revolutie van nabij meemaakt. Hier krijgen tamelijk vage democratische ideeën een concreter karakter, meer in overeenstemming met huidige opvattingen. In 1795 kan Bicker terugkeren nadat de Fransen de stadhouder hebben verdreven. Zo kan hij een bijdrage leveren aan de grondwet en opbouw van de Bataafse republiek, de voorloper van een enigszins democratisch Nederland, zoals dat pas in 1848 vorm krijgt, nog steeds met een zeer beperkt kiesrecht, conform Bickers opvatting. Een bijzonder lezenswaardig boek voor de geïnteresseerde in politieke processen. *WB*

Mariëlle Hageman, DE GESCHIEDENIS VOLGENS BICKER 1746-1812, Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam, 2018, 270 bladzijden

MAFFIA EN WITWASSEN

Als Craig Unger gelijk heeft, moet openbare aanklager Robert Mueller zijn werk overdoen. Die heeft Donald Trump vrijgepleit van directe samenwerking met de Russische overheid bij zijn verkiezingscampagne. Volgens dit boek werken Trump en Poetin al twintig jaar innig samen.

De auteur schetst een redelijk overtuigend beeld van de metamorfose van de bestuurders van staatsbedrijven in de Sovjet-Unie tot puissant rijke oligarchen in de jaren negentig van de vorige eeuw. In deze jaren van wetteloosheid vocht een gezelschap van grijpgrage bedrijfsleiders, aanvoerders van misdaad syndicaten en voormalige agenten van de geheime politie (KGB) zich naar de top van het nieuwe Rusland. Als locoburgemeester van Sint-Petersburg gaf Vladimir Poetin, vrij laag in rang bij de KGB, leiding aan de privatisering. Hier beloofde hij gunstelingen, voor een belangrijk deel KGB-collega's, en smeedde hij samenwerking met toekomstige oligarchen zonder zichzelf te vergeten. In deze draaikolk van verandering verdween de grens tussen georganiseerde misdaad en bonafide opbouw van private bedrijven. Na zijn aantreden als president slaagde Poetin erin weer stabiliteit te brengen. Oligarchen die bereid waren voor vazal te spelen konden zich verder verrijken. Meer onafhankelijke types werden meedogenloos afgestraft. Onderdeel van deze stabilisatie was dat de nieuwe Russische elite de vleugels uitsloeg, vooral in de Verenigde Staten. Enerzijds kwam daar een Russische maffia tot bloei, anderzijds werd veel vluchtkapitaal geïnvesteerd. Beide activiteiten vroegen om het witwassen van geld op enorme schaal. In totaal passerden 59 dubieuze personen de revue en dat bevordert de leesbaarheid niet. Bij deze overvloed blijft er niet gek veel ruimte over voor Donald Trump. Die zou willens en wetens via zijn casino's veel geld hebben witgewassen. Hard bewijs daarvoor ontbreekt. Verschillende maffiose figuren en oligarchen kochten appartementen in de New Yorkse Trump-toren. Curieus, maar niet meer dan dat. Het Trump-imperium zou vooral op de been zijn gebleven dankzij Russische kapitaalinjecties, vermoedt de schrijver. Bijna twintig jaar werd er over een Trump-toren in Moskou onderhandeld, maar die kwam er niet. Anders dan de titel belooft, kan de auteur geen directe contacten tussen Trump en Poetin aantonen. Misschien heeft Mueller toch grondig zijn werk gedaan. *WB*

Craig Unger, HET HUIS TRUMP, HET HUIS POETIN, HOE NA JARENLANGE INFILTRATIE EEN RUSSISCHE PION PRESIDENT VAN AMERIKA WERD, Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum, Houten, 2018, 416 bladzijden

EUROPA

De Europese verkiezingen zitten er alweer op. De media-aandacht voor het Europees Parlement vervaagt, maar de lessen over Europa gaan door.

Handig. Dat woord schoot mij elke keer te binnen als er weer een filmpje opdook waarin de kijker uitleg kreeg over de Europese Unie. Handig voor de kiezer, maar ook handig voor de leerling die de Europese Unie een nogal complex instituut vindt. Handig zijn ook de uiteenlopende (en veelal kleurrijke) publicaties van de Europese Unie zelf waarin uitleg staat hoe het statenverband functioneert. Dit zijn doorgaans prachtige publicaties, maar wel erg politiek neutraal. In aanloop naar de verkiezingen verscheen het boek *Europa, Europa* als twaalfde deel van de Montesquieu-reeks. Na een algemene tekst (De Staat van de Unie) is er aandacht voor de instellingen, de unie en de lidstaten, vernieuwingen en uitdagingen. In relatief korte hoofdstukken is er aandacht voor zowel de geschiedenis van de Europese Unie als voor recente (internationale) ontwikkelingen. De lezer maakt op een zeer toegankelijke wijze kennis met allerlei aspecten van de Europese Unie. Door de concrete voorbeelden is *Europa, Europa* voor docenten maatschappijleer een boek dat voor de voorbereiding van lessen over de Europese Unie kan worden gebruikt. Uiteraard is er ook aandacht voor het mechanisme van Artikel 7 van het *Verdrag van de Europese Unie*, de relatie met Turkije, het groeiende euroscepticisme, maar ook voor het Europese burgerinitiatief, de Europese Commissie ('institutionele kameleon'), de positie van Donald Tusk en fractievorming binnen het Europese Parlement, om wat voorbeelden te noemen. Mede door het grote aantal auteurs valt ook de diversiteit aan invalshoeken op. Overigens is een deel van de bijdragen in het Engels geschreven, maar dat mag de pret niet drukken. De uitgave van het Montesquieu Instituut is een welkome aanvulling op de bestaande EU-literatuur. *IP*

Aalt Willem Heringa en Jan Schinkelshoek (red.), *EUROPA, EUROPA*, Boom Juridisch, Den Haag, 2019, 201 bladzijden

VEGETARISCHE SLAGERS VERTEREN ZICHZELF

*Politiek en de staat:
vijandschap scheidt de mens*

De omstreden denker Carl Schmitt wordt door Arnon Grunberg ingeleid in de bundel *Vriend & Vijand*. Opvallend in dit ongeveer honderd bladzijden tellende boekje is dat Grunberg veel recensenten, vrienden en vijanden van Schmitt nodig heeft om Schmitt te doorgronden. Dit kan ogenals onoriginaliteit, daartegenover dient deze vorm wellicht de kernboodschap van Schmitt. De Staat wordt door Schmitt beschreven als een terughoudende kracht. Interne verschillen in de natie staat sussen, opdat men in vermaak kan leven. Daartegenover staat het Politieke; hier zijn verschillen van cruciaal belang, zodat door strijd iets nieuws kan ontstaan. Het politieke denken gaat uit van vijandschap: wij tegen zij. Vijandschap zit hem in het onderhouden van andere, tegenovergestelde, ideeën. De combinatie tussen de Staat en het Politieke is in de voormoderne tijden normaal, echter in de moderne natie staat dienen deze sferen gescheiden te zijn. Wanneer de partij (het Politieke) de Staat overneemt ontstaat dictatuur, maar de Staat die dominant is over het Politieke is decadent en niet-ernstig. Vijandschap is nodig om onszelf te definiëren en pascifisme lijdt in *optima forma* tot zelfontkenning. Waarom zijn deze inzichten van Schmitt belangrijk voor de hedendaagse politiek? Er wordt veel gesproken over de afkeer tegen de parlementaire democratie. Parlementaire democratie gaat uit van compromis en hierdoor ontstaan er geen helden. De strijd levert ons helden, mythen en daardoor pijlers voor ons zelfbeeld. De complexe verhouding tussen de Staat en het Politieke maakt Schmitt cruciaal om te lezen. Geen gemakkelijke denker, aangezien alles meerdere lagen heeft. Vijandschap gaat namelijk niet louter om conflict, maar ook om bepaalde waardering voor de vijand. Liefde en vijandschap, vriendschap en concurrentie. De oplettende lezer zal hier uitkomen, maar aantekeningen zijn cruciaal. *KV*

Arnon Grunberg, *VRIEND & VIJAND. DECADENTIE, ONDERGANG EN VERLOSSING*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2019, 112 bladzijden

PROVOCERENDE BEELDEN, KWETSENDE TEKSTEN

Het ongemak van de Duitse nationale identiteit wordt door een metalband bezongen.

De Duitse band Rammstein onderzoekt in zijn nieuwste lied *Deutschland* het ongemak van een nationale identiteit. De internationale pers viel de afgelopen tijd over de mogelijke boodschap van Rammstein in hun recentste 'muziekfilm'. In ruim negen minuten laat de band de bloedige, korte, en toch zo lange, geschiedenis van Duitsland zien. De clip begint bij het ontstaansverhaal van Germania en verloopt vervolgens langs alle zwarte bladzijden van de Duitse geschiedenis. Hoogte/dieptepunt in de film is een scene waarin concentratiekampgevangene worden opgehangen. In diverse dagbladen en tijdschriften valt te lezen dat de ontvangers van dit bericht de band als fascistisch betitelen. Het kijken van de videoclip wordt hiermee tot een taboe verheven. Interessant aan deze clip zijn niet de choquerende beelden, maar de verhouding van Duitsland met zijn eigen geschiedenis. De zanger zingt teksten als, '*Deutschland, Meine Liebe kann ich dir nicht geben*'. De aloude schuldvraag wordt hiermee opnieuw relevant. Mogen Duitsers alleen nog maar trots zijn op Duitsland tijdens het WK-voetbal? Is het ontwikkelen van een Duitse nationale identiteit een kwalijke zaak? Het argument dat deze clip fascistische trekken heeft lijkt ondermaats beargumenteerd. De gehele video kijkende wordt duidelijk dat ook de communistische periode wordt 'bestudeerd'. Het analyseren van diverse frames uit de videoclip, in combinatie met de tekst, laat een veel complexer en tegenstrijdig beeld zien. Wellicht een idee om leerlingen te laten onderzoeken waarom mensen het fascisme-argument gebruiken bij provocerende beelden? Of, hoever mag een kunstenaar gaan om te provoceren? *KV*

Rammstein, *DEUTSCHLAND*, Universal Music, 2019

Coen Gelinck | www.nvlm.nl

HANS VAN KRUIJSDIJK OVERLEDEN

Op 1 mei is Hans van Kruijsdijk overleden. Hans was van 2005 tot begin 2007 bestuurslid van de NVLM. Hij had een grote betrokkenheid bij het vak en de vakvereniging. Hans kon zich in die jaren sterk opwinden over de competentiegerichte trend in het mbo. In het jaarverslag van 2006 staat hoe Hans daartegenover stond: 'In het mbo wordt binnenkort het zelfstandige vak MCK afgeschaft omdat het mbo beroeps- en competentiegericht moet gaan opleiden en de burgerschapscompetenties ingevoerd worden. Bovendien krijgen de ROC's een toenemende vrijheid om hun onderwijs naar believen in te richten. Dit geeft aanleiding tot veel zorg: weinig aandacht voor de burgerschapscompetenties, weinig inhoud die aan bod komt en een zeer twijfelachtig niveau'. Hans heeft deze ontwikkeling in verschillende bestuursvergaderingen scherp en tegelijkertijd humoristisch verwoord. Hij vond dat veel vakkennis uit het mbo verdween en was kritisch over het burgerschaps- onderwijs dat in plaats van MCK kwam. Het huidige bestuur van de NVLM is dat overigens nog steeds. We denken met veel waardering terug aan de inzet van Hans van Kruijsdijk voor ons vak en onze vereniging. Op de volgende pagina van dit blad vindt u een In Memoriam door oud- bestuurslid Rob van Otterdijk.

CURRICULUM.NU

De laatste feedbackronde van Curriculum.nu is van start gegaan. Het NVLM-bestuur heeft - na raadpleging van onze klankbordgroep - feedback gegeven op de voorstellen van de ontwikkelteams Burgerschap en Mens & Maatschappij. U vindt de voorstellen en de reactie van de NVLM op: <https://nvlm.nl/onderwijs/curriculum-nu>.

PROFIELWERKSTUKWEDSTRIJD

Net als voorgaande jaren organiseerde de NVLM ook dit schooljaar een profielwerkstukwedstrijd maatschappijwetenschappen. Traditiegetrouw kwam de vakkundige jury onder het genot van een hapje en drankje bijeen voor het juryberaad. Er werd flink gediscussieerd over de profielwerkstukken. Uiteindelijk hadden twee werkstukken de beste papieren:

- Winnaar van de havo is *Niels Sonneveld* van het ISW Hoogeland in Naaldwijk met zijn profielwerkstuk over *De psychologie achter kindertekeningen*. De jury is enthousiast over de gestructureerde aanpak van Niels. Daarnaast gaat hij niet uit van een enkele bron, maar gebruikt hij meerdere goede bronnen. In het werkstuk is er ook aandacht voor enkele kernconcepten van maatschappijwetenschappen: vorming, identiteit en socialisatie. In de motivatie bij de inzending van het werkstuk sprak zijn docente Joyce Koch haar waardering uit voor zijn autonomie tijdens het maken van het werkstuk.
- Het beste vwo-werkstuk is *Klimaat in de krant* geschreven door *Pepijn Op de Beek*. Een discoursonderzoek naar de representatie van klimaatverandering in *De Telegraaf* en *de Volkskrant*. Volgens de jury heeft dit werkstuk bijna alle kenmerken van volwaardig sociaalwetenschappelijk onderzoek. De jury looft Pepijn voor de keuze en onderbouwing van de kranten en de artikelen. Dit is zeer zorgvuldig uitgewerkt. Zijn docent Willem Sonneveld gaf bij de inzending van het werkstuk aan dat Pepijn gebruik heeft gemaakt van bronnen die het niveau van het voortgezet onderwijs ruimschoots overstijgen.

Vanaf deze plek wil de NVLM de winnaars en hun docenten van harte feliciteren. Ook willen we de juryleden en sponsors bedanken voor hun inzet en bijdragen. De winnaars worden deze maand in het zonnetje gezet en krijgen dan hun prijs uitgereikt. De werkstukken zijn na de uitreiking te vinden op onze website: nvlm.nl/wedstrijd.

EXAMEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN NIEUWE STIJL

In mei deed de eerste lichterhavoleerlingen examen op basis van het nieuwe examenprogramma. De docenten waren in grote lijnen positief over dit 'examen nieuwe stijl': een degelijk examen met leuke onderwerpen. Positief vond men ook dat het examen niet meer zo dichtgetimmerd is. Natuurlijk waren er ook kritische opmerkingen, bijvoorbeeld over het aantal vragen naar contextkennis en het feit dat over bepaalde kernconcepten meerdere vragen werden gesteld.

U vindt het verslag van de examenbesprekingen havo op www.nvlm.nl. Dat geldt overigens ook voor de besprekingen van het vmbo-examen maatschappijkunde en de vwo-examens maatschappijwetenschappen (regulier en nieuwe stijl). In 2020 zal de eerste hele vwo-lichting het examen nieuwe stijl doen.

IN MEMORIAM

HANS VAN KRUIJSDIJK

11 JANUARI 1951 - 1 MEI 2019

Op 1 mei 2019 stierf Hans van Kruijsdijk, omgeven door vrienden en kinderen na een slopende ziekte van ongeveer anderhalf jaar in zijn woonhuis in Tilburg.

Hans is zijn hele werkende leven werkzaam geweest in het onderwijs: in het voortgezet onderwijs, het mbo, aan de lerarenopleiding van Fontys in Tilburg en de universitaire lerarenopleiding van de universiteit van Tilburg

Op 4 mei jongstleden namen vele mensen afscheid van hem, naast familie en vrienden, ook vele oud-collega's en oud-studenten van de opleiding maatschappijleer. In de vele mooie herinneringen die werden opgehaald vielen de karakteristieke kennis, bevlogenheid, creativiteit, energie en betrokkenheid. Hans was een vakman die bij zijn werk altijd uitging van degene die het onderwijs ontvangt en wat die moet leren. Daarbij baseerde hij zich op een breed scala aan kennis, onderzoeken en gegevens en was hij steeds op zoek naar de meest effectieve en aantrekkelijke methode en middelen. De leraar stond in het onderwijsleerproces centraal. Hij had een hekel aan wat in zijn ogen nieuwlichterij was als *het nieuwe leren*, vraaggestuurd leren, competentiegericht leren, waarin de leraar vaak tot coach werd gereduceerd. Nee, de docent was in zijn ogen zeker kennisdrager, en kennis- en cultuuroverdrager. Onderwijs hoefde in zijn ogen niet leuk te zijn, maar vooral de vraag 'Wat hebben de leerlingen/studenten nou eigenlijk geleerd?' stond centraal. Hij probeerde studenten en leerlingen steeds te prikkelen met creatieve werkvormen waarbij ook weer het leerrendement centraal stond.

Nadat Hans enkele jaren gymnastiekleraar was geweest aan het Eckartcollege besloot hij eind jaren zeventig weer te gaan studeren. Sociologie, in deeltijd. Hij haalde daar ook zijn lesbevoegdheid maatschappijleer. Een nieuw vak, zonder duidelijk programma, in het leven geroepen om leerlingen sociaal en politiek bewust te maken. Dat sprak Hans aan.

In 1990 werd Hans lerarenopleider aan de Fontys Lerarenopleiding in Tilburg en daar beleefde hij naar eigen zeggen zijn gelukkigste jaren. Hij werd tevens vakdidacticus aan de universitaire lerarenopleiding van de Tilburgse universiteit en in 1993 werd hij secretaris van de zogenoemde Structuurcommissie, die als opdracht had een examenprogramma voor maatschappijleer te ontwikkelen. Binnen de vakgroep maatschappijleer voelde hij zich als een vis in het water en hij werd hogelijk gewaardeerd om zijn niet aflatende kritische inzet.

Hans was een hartelijke, fijne, betrokken collega en had prettige contacten met studenten. Andere uitdagingen in die tijd waren: werken voor de onderwijs-televisie, lesboeken schrijven, en colleges geven over de meest uiteenlopende onderwerpen. Vanuit het idee dat hij nog een keer wat anders moet gaan doen kwam Hans als teamleider op de Academie voor Journalistiek terecht, waar hij ook sociale wetenschappen ging doceren. Snel keerde hij deels weer terug op het oude maatschappijleernest, en gaf hij didactische trainingen aan studenten in Amsterdam. In 2008 begon hij als docent sociale wetenschappen en onderwijskundig adviseur op de Sporthogeschool. Hij beleefde er nog mooie jaren, tot hij in 2013 met pensioen ging. Na zijn pensionering bleef zijn onderwijs-hart kloppen en verving hij nog op diverse scholen.

Wij verliezen in Hans een man met hart voor mensen en het vak maatschappijleer.

ROB VAN OTTERDIJK,

voormalig opleider maatschappijleer Fontys Lerarenopleiding Tilburg

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

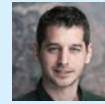
Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Vincent
de Geus

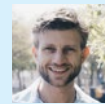

Janine
Middelkoop

Koen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef
van der
Linden

Hennelien
Stoorvogel

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO

Plastic soep voor de kust van de Molukken
(foto: Max Waimena)

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnements. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

Geen mens is illegaal

● Eens

● Oneens

Kies maatschappijwetenschappen!
Het vak dat je helpt de samenleving te begrijpen